

BIHAĆKA OPERACIJA

U Štab Prve krajiške brigade je stigla, 25. oktobra, zapovijest Operativnog štaba za Bosansku krajinu da se krene iz Ramića u Bravsko i Bosanski Petrovac. Kolone boraca odmjereno su marševale, prelazile brda i doline, stigle u oslobođeni gradić i tu zanoćile. Ujutru je naređen pokret u Lipe, nedaleko od Bihaća. Borci su naslućivali da ih očekuje veći okršaj i nisu krili da se tome raduju.

Uveliko su, zapravo, vršene pripreme kako bi se ostvarila odluka druga Tita, donijeta na predlog Koste Nada, da se oslobodi Bihać, po veličini drugi grad u Bosanskoj krajinu. Zauzimanje tog neprijateljskog garnizona i njegove šire okoline imalo bi višestruki značaj: čvršće bi se povezala oslobođena teritorija Bosanske krajine, Like, Korduna i Banije, proširila bi se operativna baza Narodnooslobodilačke vojske i stvorili uslovi za konstituisanje najvišeg izvršenog i političkog tijela narodnooslobodilačkog pokreta - AVNOJ-a.

Pripremi operacije poklonjena je izuzetna pažnja. Vrhovni komandant Tito se interesovao, tako reći, za svaku sitnicu od značaja za uspjeh tog složenog pothvata. O tome se, u nekoliko navrata, drug Tito konsultovao s Kostom Nadom i najbližim saradnicima, proučavao plan operacije i davao konkretne primjedbe. O vremenu prije izdavanja zapovijesti za napad, Košta Nađ, u knjizi »Ratni susreti s Titom« piše:

»Drug Tito se se s neizmernom pažnjom unosio u svaki detalj plana. Njegovo živo interesovanje za svaku pojedinost iz naše zamisli sokolilo me i polako sam obrazlagao, sve pouzdaniji u uspjeh operacije, kud koja brigada nadire, kako ćemo likvidirati utvrde i bunkere, gde će biti vatreni položaj haubica i topova, koja su glavna čvorišta proboja, kako ćemo osigurati sprečavanje prodora neprijatelja iz Otoke, Bosanskog Novog, Ličkog Petrovog Sela i Slunja... U nekoliko navrata je komentarisao 'dobro je to', ili: 'ovo ste lukavo smislili'. Kad sam govorio o hrvatskim jedinicama koje su trebale osloboditi Ličko Petrovo Selo, Vrhovni komandant se okrenuo dr Bakariću:

- Raspored vaših trupa za napad izvršite sami na licu mjesta prema vlastitom nahođenju - a malo kasnije, kad je to i diktirao, zagledajući skice operacije, sam razrađuje i detalje: predlaže da glavne snage obuhvate Ličko Petrovo Selo sjugoistoka, 'levim vašim krilom duž drumu do sela Zaklopača', kako bi onemogućili petrovošelskom garnizonu izvlačenje prema Bihaću...«

Na rastanku drug Tito je rekao Kostu Nađu da prva vijest koju od njega čeka - treba da bude poslana iz Bihaća.

Čim se vratio u Štab, Nađ se pobrinuo za to da se brigade potpuno vojnički i politički pripreme za predstojeću bitku. Štabovi brigada, među kojima i štab Prve krajiške, detaljno su upoznati kakvi ih zadaci očekuju, a izvršena su i komandantska izviđanja. U jedinicama Prve krajiške brigade održani su četni sastanci, zatim sastanci skojevskih i partijskih organizacija, s ciljem da se borci svestrano pripreme za teške okršaje na prilazima grada i u samom gradu.

Ni neprijatelj nije sjedio skrštenih ruku. U želji da Bihać i okolinu pretvori u sigurnu osnovu i oslonac za borbu protiv partizanskih snaga, njemački i ustaški generali, u saradnji s potčinjenim štabovima, reorganizovali su jedinice u Bihaću i okolini, brojno ih ojačali, bolje naoružali i opremili. Osnovu odbrane, a i preduzimanja napada na slobodnu partizansku teritoriju, činio je 4. ustaški djelatni zdrug, sastavljen od četiri bojne, od čega su dvije bile u Bihaću, jedna u Ličkom Petrovom Selu i jedna u Bosanskoj Krupi. Svaka je bojna brojala oko 700 vojnika i oficira. U gradu se, takođe, nalazila 5. bojna 2. domobranske pukovnije i jedna 12. domobranske pukovnije, baterija artiljerijskih oruđa, od čega dvije haubice na Hadžiabdića brdu i dvije u samom gradu. U uporištima na prilazima grada nalazile su se grupe ustaške milicije, obično jačine od 20 do 40 ljudi, naoružane puškama i brzometnim oružjem. U Ličkom Petrovom Selu se nalazila 31. bojna 4. ustaškog združenja. Neprijateljski vojnici u Bihaću i po uporištima u okolini raspolagali su najsavremenijim oružjem i koristili brojna utvrđenja, rovove i bunkere da odbiju nalete partizanskih jedinica.

Najčvršća neprijateljeva odbrana je bila u zapadnom dijelu grada, u stvari, na lijevoj obali bistre i zelenkaste Une. O tome se vodila posebna briga prilikom prikupljanja podataka i planiranja napada. U gradu su postojale i znatne rezerve da se, u slučaju potrebe, za vrijeme eventualnog napada, upute na ugrožene sektore i linije odbrane.

Operativni štab za Bosansku krajinu raspolagao je tačnim podacima o rasporedu i brojnom stanju neprijateljevih jedinica. Dragocjeni podaci su dobijeni od komunista i skojevaca u gradu, u čemu su značajnu ulogu imali Junus Salihodžić, Braco Iveković, Ajša Sadiković, Hasan Mujezinović, Fehim Skopljak, Ibrahim Zulić, Husein Hodžić, ostali obavještajci i patrioti. O tome Košta Nađ, u pomenutoj knjizi, pored ostalog, piše:

»Podatke o neprijatelju smo dobivali redovno. Kad smo sastavljali plan napada uveče 18. oktobra, imali smo pred sobom izveštaj iz okupiranog Bihaća od 11. oktobra. Podatke nam je slao Junus Salihodžić Srp koji je rukovodio obavještajnom grupom u Bihaću. U tom izveštaju od 11. oktobra Srp je javljao da Bihać ne predstavlja nikakvu tvrdavu, daje u gradu tek 500 vojnika, da imaju 17 mitraljeza i 3 topa, a u široj odbrani, u okolnim selima, bilo je još oko 2.000 vojnika. Po podne 18. oktobra Srpove izveštaje nam je potvrdio i domobran prebeg Joso Topić koji je iz Bihaća utekao u 1. krajiški odred. Ipak, za konačan plan napada želeo sam znati sve što je bilo moguće saznati. Zato sam od naših obavještajaca 18. oktobra zatražio da odmah jave Srpu: trebamo sve podatke«.

Već sutradan su počeli pristizati detaljni i najsvežiji podaci, iz kojih se, pored ostalog, doznalo da se štab neprijateljske divizije seli u Kostajnicu, da su bihaćki zidari primorani da u roku od dva mjeseca izgrade mnogo bunkera za odbranu grada, da je Bihać svakim danom sve tvrdi, da bihaćki logornik, sa nekoliko istomišljenika, osniva takozvanu Krajišku legiju, uglavnom od seljaka, da čuvaju okolna sela...

Madaje svakodnevno gradio utvrđenja, neprijatelj nije pouzdano znao kada će napad uslijediti. To očigledno proizilazi iz izvještaja ustaškog zapovjednika garnizona Tomičića, koji je uoči samog napada javio pretpostavljenoj komandi u Zagrebu i ovo: »U prostoru Bihaća ništa novo ...« A novoga je bilo mnogo. Možda to dočarava i dio zapisa revolucionara Veselina Masleše:

»Stizemo u Ripač gdje se nalazi Prva krajiška. Štab je na izvidanju. Sve se sprema za sutrašnju borbu. Ujutru odlazimo dalje, skoro pored samog Bihaća, po grebenu, gdje se nalazi Operativni štab. Tu su i dvije brigade: Osmo hrvatska (banijska) i Druga krajiška. Sva izvidanja su završena. Čeka se samo prvi mrak, pa da se pođe na polazne položaje. Pripreme su, izgleda, izvršene ozbiljno. Košta nam je objašnjavao da su u izvidanju bili čak i desetari - svaki starješina zna tačno zadatak, vidio je svojim očima kud mora sa svojom jedinicom krenuti, gdje

mora stići. Ne može biti zabune i nesporazuma. Možda Bihać neće pasti za jednu noć, ali će pasti...»

Za napad na Bihać su pripremljene Prva, Druga, Treća, Peta i Šesta krajiška, Druga lička i Osmo banijska brigada, jačine oko 8.000 boraca. Njima su pridati Mješoviti artiljerijski divizion od tri haubice i četiri brdska topa i jedna baterija protivavijskih oruđa. Brigade su raspolagale i minobacačima, u čemu je prednjačila Prva krajiška. U toku borbe pomenuta su oruđa ponekad bila i u streljačkom stroju. Za borbu je pripremljen, u partizanskoj radionici u Podgrmeču, vjerovatno i prvi partizanski bacač plamena. O tome je Veselin Masleša napisao:

»Isproban je bacač plamena. Prvi put u napadu na Bihać biće upotrebjeno novo oružje. Sprava izgleda primitivna - kao aparat za špricanje vinograda. Nosi se na leđima i desnom rukom reguliše se puštanje plamena. Suknula je jednom pred nama i sutradan smo vidjeli kako sukti na desnoj obali Une na neka ustaška gnijezda«.

Prije napada borcima i rukovodiocima pročitana je politički uvod u zapovjest Operativnog štaba za Bosansku krajinu; u njemu se kaže:

»Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije stavio nam je u zadatak da likvidiramo neprijateljsko uporište u Bihaću i da oslobodimo grad Bihać i njegovu okolinu.

Pri izvršavanju povjerenog vam zadatka vi, junački borci krajiških i hrvatskih brigada, morate se osjetiti ponosnim i srećnim kada je došao čas da se osvetite za sva strašna zlodjela, za sva ubistva i paljevine koje izvršite ustaški krvoloci nad našim narodom. Uništenjem ustaških zvjerala i razbijanjem bihaćkog garnizona nestalo bi još jednog zločinačkog centra - ustaške Bihaćke županije, koja je bila, a i danas je glavni podstrekač i organizator svih nasilja u čitavom ovom području. Vi treba da snagom svojih pušaka, mitraljeza i topova izrečete zasluženu kaznu dželatima koji još i danas pale, pljačkaju i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji. Taj vaš junački podvig bio bi najveličanstveniji i najdostojniji pozdrav našem junačkom Vrhovnom štabu, bio bi najdičnije pružanje bratske ruke herojima Staljingrada i svim borcima junačke Crvene armije na veliki dan 25. godišnjice Oktobarske revolucije. Taj veliki dan slavlja Oktobarske revolucije, koji se podudara s junačkim otporom staljingradskih heroja, neka prođe i u našoj Krajini i Hrvatskoj u znaku borbe sviju naših oružanih snaga i zajedničke borbe partizana Hrvatske i Krajine. Neka nas napad na Bihać - kosturnicu nebrojenih žrtava - napoji narodnim gnjevom prema tuđinu i njegovim ustaškim i četničkim slugama. Neka to bude još jedan snažan i gromoglasan odgovor vas, hrabrih junaka Krajine i Hrvatske, lažljivcima u Londonu koji pokušavaju da vaša junačka djela na Prijedoru, Krupi, Glamoču, Mrkonjić-Gradu, Jajcu, vežu uz svoje izdajničko četničko ime i prisvoje sebi ... Sav naš narod obgrliće vas svojom velikom ljubavlju, istorija će zabilježiti vaša junačka djela, a naši mladi učiće se na svemu ovome kako se branila i kako se oslobađala svaka stopa naše zemlje...«

Zapoviješću su bili precizirani pravci nastupanja brigada. Prva krajiška, s komandantom Milinkom Kušićem i političkim komesarom Mladenom Marinom, imala je zadatak da pređe Unu, da potuče neprijatelja na prostoru između rijeke i drumu za Bihać, da osvoji uporišta Dobrenicu, Sokolac i Somišlje. Potom se, u sadejstvu sa Trećom krajiškom brigadom, moralo zauzeti uporište Žegar, napad prenijeti na grad i uspostaviti vezu s jedinicama Druge krajiške brigade na desnom krilu. Drugoj krajiškoj brigadi, pod komandom Ratka Martinovića i političkog komesara Nike Jurinčića, bilo je naređeno da likvidira neprijateljska uporišta do škole u Založju, da se ukline u dio grada na desnoj obali Une i ovlada mostom na pomenutoj rijeci. Treća krajiška brigada, s komandantom Nikolom Karanovićem i političkim komesarom Simom Tadićem, poslije likvidiranja uporišta Žegar, morala je očistiti neprijatelja u području prema Vedrom polju, zatim

na putu između Zavalja i Žegara, zauzeti aerodrom, sadejstvovati Prvoj krajiškoj, upasti u grad s jugozapadne i zapadne strane. Peta krajiška brigada je usmjerena na Spahiće, Jezero, Kurtovo selo i željezničku stanicu Sribljane, na desnoj obali Une, da spriječi dolazak pomoći neprijatelju iz Bosanske Krupe i Cazina i ovlada mostom u Ostrošcu. Šesta krajiška brigada, zapravo njen Treći bataljon, pod komandom Hamdije Omamovića, u sadejstvu s jedinicama Pete krajiške brigade morao je likvidirati neprijateljeva uporišta Brekovicu, Prošiće, Ostrožac, Miosturu i porušiti drum prema Cazinu. Njeni bataljoni su obezbeđivali pravce od Bosanske Krupe, Ljubije, Sanskog Mosta i Majdana. Druga lička brigada je upućena da likvidira neprijateljsku posadu u Ličkom Petrovom Selu i okolini i da spriječi upućivanje pojačanja u Bihać iz Slunja, Otočca i Gospića. Osmu hrvatska (banijska) brigada dobila je zadatak da likvidira uporišta u Pokoju, Cavkićima i Založju, da produži na Bakšaiš, Hatinac, staru i novu željezničku stanicu i slagalište »Batinjol«, da se pridruži Drugoj krajiškoj u osvajanju dijela grada na desnoj obali Une. Mještoviti artiljerijski divizion nalazio se na vatrenom položaju u rejonu Grabeža i čekao da u određeno vrijeme, 2. novembra 1942. godine, u 21 čas i 30 minuta, otvori vatru iz dvije haubice na bunkere u Somišlju, a zatim iz svih raspoloživih oruđa, sa po deset granata, na uporišta u gradu, s obje strane Une. Bilo je predviđeno da se artiljerijska vatra otvara i kasnije, ali na traženje štabova brigada. To nije učinjeno zbog nedovoljne količine granata.

GRAD JE UZAVRIO OD PUCNJAVE

Na osnovu zapovijesti Operativnog štaba za Bosansku krajinu, štabovi brigada su detaljno razradili sopstvene zapovijesti i bataljonima odredili konkretne zadatke. U toku bitke, uslijed iznenadnih obrta i što nije ostvareno potpuno sadejstvo, unekoliko su mijenjani pravci nastupanja i korišćene su druge najpovoljnije mogućnosti.

Poslije eksplozije granata ispaljenih iz partizanskih haubica, borci Prvog bataljona Prve krajiške, iznenada i silovito su krenuli na tačno 34 neprijateljska bunkera na Somišlju. Osvajali su ih ručnim bombama, pušcanom i puškomitraljeskom vatrom, u neke su uskakali i bajonetima kasapili zlikovce. Ustaše su najviše osjetile žestinu udara boraca Prve čete, predvođenih komandiraom Ljubomirom Jajčaninom Bijelim i političkim komesarom Živkom Rodićem, kada su bunkere pretvarali u plamene buktinje i ućutkivali njihovo oružje. Komandir Bijeli je išao u streljačkom stroju, neposredno pratio razvoj borbene situacije i pomagao da se prekрати žižkanje puškomitraljeza koji su tukli iz pojedinih bunkera. I bombaši Jovo Gerdijan, Drago Oljača i ostali iz Drugog voda stvorili su brešu u rasporedu ostalih bunkera i omogućili da se lakše napreduje. Hrabrošću nisu zaostajali Milan Knežević, Ljuban Vojnović, Dušan Šurlan, Milan Radaković, Božo Mlinarić, Milan Šešum, Uroš Mekterović, Dragomir Obradović, Miloš Deretić i drugi. Borci Prvog bataljona su zapravo, u skladu s ranijom zamisli, uporno nastojali da se što dublje uklone u neprijateljski borbeni raspored, da ugroze njegovu dubinu, dezorganizuju komandovanje i stvore pometnju. Bezglavo bježanje preživjelih ustaških zločinaca, iz bunkera na Somišlju, potvrđivalo je da se uspješno ostvaruje plan o uklinjavanju i da u tome valja istrajati...

Teže je išlo kod ustaškog logora u Zegaru. Ustaše su otvarale ubitačnu vatru iz svih raspoloživih oružja i nisu dale da se uđe u grad. Nekako su grupe boraca ušle u ustaške magacine, ali je odmah uslijedio silovit protivnapad i morale su uzmaći. Ustaše su, očevidno imale namjeru da se preotmu dominantno Somišlje, kapiju za ulazak u Bihać, koja je bila razbijena u minuloj noći. Pritisak protivnika se čas pojačavao, čas malaksavao. A komandiri četa i vodova i politički komesari, znajući stav komandanta i političkog komesara bataljona i njihovih zamje-

nika, kratko su borcima objasnili da se Somišlje nikako ne smije ispustiti iz ruku. Upozorenje je nagovještavalo da mogu uslijediti i snažniji protivnapadi. Jedan, dva, tri, ko zna koliko... Stoga su borci pripremali i birali zaklone iz kojih mogu najbolje iskoristiti oružje i ručne bombe. Pripremljeni su i minobacači, donijeti gotovo na prvu vatrenu liniju, da granatama ošinu po protivniku. Minobacačije Savo Marin, Jovan Jakovljević i drugi precizno su podešavali nišanske sprave minobacača da ni jedna mina ne grune uzaludno.

- Mine se moraju i štedjeti. Ko zna kako će biti dalje, kad se spustimo u čaršiju - govorio je Savo pomoćniku, vjerujući da se od Somišlja može ići samo naprijed.

Taman je odjutrilo kada su naletjeli neprijateljski avioni i počeli bombardovati. Bez navođenja i pouzdane signalizacije nisu ništa naročito postigli. Ponegdje su staviše, bombardovali i otporne tačke sopstvenih jedinica. Borci Prve krajiške primijenili su lukavstvo i signalnim su platnom, zaplijenjenim na Somišlju, a takođe i svjetlećim raketama, potpuno zbunili pilote i naputili ih da bombe pogrešno izručuju.

I Drugi bataljon, s komandantom Dragutinom Stanićem i političkim komesarom Svetkom Kačarom, smjelo je nastupao, očistio okolinu Sokolca, jednu četu ostavio da blokira srednjovjekovnu tvrđavu, a ostale usmereo na Privilicu i vatrena gnijezda u starom i novom gradskom groblju.

Borci Trećeg bataljona, s komandantom Borkom Arsenićem i političkim komesarom Jusufom Imamovićem, nisu štedjeli snagu da savladaju, u sadejstvu sa borcima Prvog bataljona, ustaše u utvrđenjima u Žegar, ali su zatim zadržani protivnapadima, bili primorani da se rasporede i sačekuju protivnika u krivini puta između Zavalja i Žegara. Lijevo od njih bila je Treća krajiška brigada, s komandantom Nikolom Karanovićem, a desno Drugi bataljon Prve krajiške.

U Bihaću i okolini je gotovo bez prestanka vrilo od pucnjave. Ponegdje su izbijali dim i plamen. Dokle su ostali stigli u toku noći i jutarnjim časovima? To je želio saznati svaki borac i rukovodilac Prve krajiške. Ubrzo je položajem prostrujalo da je Prvi bataljon Druge krajiške brigade, koji je vodio Ranko Šipka, ušao u središte dijela grada na desnoj obali Une. To je omogućilo da se brže savladaju spoljna uporišta i jače steže obruč oko Bihaća.

Poslije osvajanja Zavalja, borci Treće krajiške brigade su učestvovali u napadu na Žegar i uspješno odbili više protivnapada.

Peta krajiška brigada savladala je neprijateljska uporišta u dolini Une, Od Brekavice do Bosanske Krupe, odbila neprijateljeve protivnapade i obezbjeđivala pravce od Cazina i Bosanske Krupe. Njoj je sadejstvovao Treći bataljon Šeste krajiške brigade i doprinio da se uporišta brže likvidiraju.

Druga lička brigada je vodila borbe u Ličkom Petrovom Selu, na Krnjanom vrzu, Celopeku i Rešetaru i odbila neprijateljsko pojačanje upućeno iz Drežnika u Bihać.

Borci Osme hrvatske (banijske) brigade tukli su neprijatelja kod Hatinca, sprečavali njegovo izvlačenje iz Bihaća, prema Cazinu i Ostrošcu, a zatim u oslobođenom dijelu grada, na desnoj obali Une, prikupljali ratni plijen, pronalazili i hvatali sakrivene vojnike.

O žestini borbe, zapravo o vlastitoj kritičnoj situaciji, neprijateljska komanda u Bihaću je poslala, 3. novembra prije podne, ovaj radiogram pretpostavljenim u Zagrebu: »Nadmoćniji neprijatelj još uvijek vrši jak pritisak na Bihać. Zauzeo je dio grada na desnoj obali Une i sva okolna sela. Molim, ako je moguće, najžurnije uputiti motorizovani drugi...«

Glavni stožer domobranstva nije međutim, imao na raspolaganju ni jednu borbenu jedinicu daje uputi u pomoć opkoljenom i ugroženom garnizonu. Stoga se radiogramom obratio komandantu 714. njemčke divizije da neke svoje jedinice uputi prema Bihaću. Njemački general Stai je odmah odgovorio: »Usli-

jed ugroženosti i skoro svakodnevnih napada na Šamarici, okolini Dvora i Bosanskog Novog, ne može se ovaj prostor nikako osloboditi. Ujedno njemačke snage su u akciji, sa nekoliko bojni, između Bosanskog Novog i Sanskog Mosta, koja se trenutno ne može prekinuti. Tek poslije završetka ove akcije moglo bi se nešto snaga staviti na raspolaganje za traženu pomoć u Bihaću...«

Pomoć je, ipak, pružena. Neprijateljevi avioni su češće dolijetali. Bacali su oružje i municiju opkoljenim posadama, ali ne tako uspjешno, pa je znatna količina dospjela u ruke partizana.

Usljediли su i protivnapadi od Bosanske Krupe i Cazina, da se opkoljenom garnizonu olakša teški položaj. No to nije vrijedjelo. Borci Pete i Šeste krajiške brigade odbili su neprijateljeve jedinice i ujedno im nanijeli osjetne gubitke.

Predma su bili u teškoj situaciji, neprijateljski vojnici nisu namjeravali da se predaju. Podstaknuti od sopstvene artiljerije, češće su pokušavali da se oslobode pritiska i umjeli su prirediti iznenađenje. Borci Prve krajiške brigade, odbijajući nasrtanje protivnika, istovremeno su pripremali još odlučniji napad na ustaški logor Žegar sa željom da produže u centar grada.

Trećeg novembra prije 14 časova na vatrenu liniju Prve krajiške stigao je Slavko Rodić, zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu, procijenio situaciju, kratko se posavjetovao s komandantima, političkim komesarima i članovima štabova Prve i Treće krajiške brigade o odlučnom preduzimanju napada na neprijatelja u Žegaru, Žegarskoj aleji i Boriku. Komandanti bataljona su pazili na to da se krene najmanje tućenim pravcima, da se koriste neravnine zemljišta i brojni zakloni u približavanju i podilaženju vatrenoj liniji branioca. Politički komesari, koliko je to bilo moguće pod zavjuzdukom kursuma i granata, borcima su objasnili šta u ovoj bici za Bihać, znače osvajanje Žegara, Žegarske aleje i Borika-daje to, u stvari, otvaranje južne kapije za ulazak u grad. Stoga je zatraženo da se borci, desetari, komandiri i politički komesari založe da slome protivnika na pravcima svoga nastupanja. Iz očiju boraca je iskrila odlučnost i obećanje da će učiniti sve što mogu. To se naročito primjećivalo kod Jove Grahovca, Rajka Basraka, Dušana Graonića, Radoja Kosa, Marjana Karana, Jove Kerkeza, Šlobodana Špegara, Milana Mazalice, Ante Rukavine, Rudija Turčinovića, Dragomira Topića, Gojka Zeca, Rade Mutića, Janje Batez, Nikole Kecmana, Pantelije Šukala i ostalih.

Bilo je 15 časova kada su bombaši, puškomitraljesci, kada je cio streljački stroj boraca Prve krajiške, pošao na tvrde zgrade, bunkere, rovove i stotine puškarnica. Tražena su najosjetljivija mjesta u sistemu protivničke odbrane. A njih nije bilo mnogo. Pod zaštitom puškomitraljeske i puščane vatre, bombaši su osvajali rov za rovom i cijele tranšeje. Ponegdje je dolazilo do pravih bombaških dvoboja, pogotovu tamo gdje su neprijateljski rovovi i utvrđenja nadvišavali terene za podilaženje i ustašama omogućavali da upotrebljavaju svežnjeve ručnih bombi. Događačo se, tu i tamo, da vještiji borci dograbe aktivirane neprijateljske bombe i vrate ih u rovove i tranšeje iz kojih su izletjele. Za kratko vrijeme, u žestokoj borbi neutralisana su mnoga neprijateljeva vatrena gnijezda i srušene su brojne prepreke. Na Boriku, poslije grmljavine ručnih bombi, borci su uskakali u tranšeje i rovove, neprijateljeve vojnike grabili za gušu i savlađivali. Na sličan se način uskakalo u kasarnu u Žegaru, u čemu se naročito istakao Uroš Mekterović, delegat voda, predvođeci grupu neustrašivih jurišiiija da otvore ulaze u vatreni osinjak.

U večernjim časovima neprijatelj ev otpor je počeo da popušta na Žegaru, Žegarskoj aleji i Boriku. Preživjeli vojnici su se predavali, a neki su umakli dublje u grad. Zaplijenjene su prilične količine oružja i municije. Borci Prve krajiške su ovladali dijelom grada na lijevoj obali Une, do dubokog i širokog kanala čije je prilaze neprijatelj branio minobacačkom, topovskom i puščanom vatrom. Žestoku paljbu vojnici su otvarali iz bunkera na suprotnoj strani kanala, iz zgrada pretvorenih u teško osvojene tvrđave. Pucnjavaje trajala cijelu noć, no vodena prepreka nije bila savladana.

Ujutru se bolje vidio prostor preko kanala. Zidovi zgrada su bili iščvakani stotinama kuršuma, a pored njih su ležala nepomična tijela vojnika. I most je imao posjekotine od kuršuma. Dok je zapažao mnoge detalje, komandir Prve čete Ljubomir Jajčanin Bijeli stalno je smišljao kako da se borci prebace na drugu stranu kanala i uspostave mostobran. To nisu smetali s uma i komandanti bataljona Borko Arsenić i Stevo Rauš, koji su došli nadomak mosta i osmatrali iz jedne zgrade naprsle od artiljerijskog bombardovanja i eksplozija avionskih bombi. Njima su se pridružili Mile Tubić, zamjenik komandanta bataljona, Mikan Marjanović, tada operativni oficir, obojica nezacijeljenih rana, zadobivenih u ranijim borbama, koji su sada silom zadržani kako ne bi po običaju, otišli u streljački stroj. Svi su gledali u komandira Bijeloga i čekali da nešto proriječi. On se zabrinut okrenuo i progovorio:

- Tuku unakrsnom vatrom i ne bi vrijedjelo da sada navalimo. Kad bi minobacačkim granatama zaslijepili puškarnice i prozore zgrada u kojima je neprijatelj, onda bi se lakše išlo... Ali ne želim da borci stradaju kad je banda već satjerana u centar grada.

- Nemamo dovoljno granata za minobacače - obavijesti Tubić, raspoložen da se privuče mostu i pokuša preći na drugu stranu kanala.

S Tubićevom namjerom prisutni se nisu složili, pogotovu stoga što su znali da su mu ustaše nedavno, u rodnoj Strigovi pod Kozarom, zaklale djecu i ženu. Neposredno pred napad na Bihać i Mikanu Marjanoviću je stigla crna vijest - da mu je porodica stradala od noža ustaških koljača. Komandant i politički komesar bataljona su se pribojavali da dvojica najhrabrijih u borbenom stroju brigade, ozlojeđeni zbog gubitka porodice, nepromišljeno krenu da bi se osvetili neprijatelju i tako gotovo sigurno nastradaju. Politički komesar Đurić strože im je napomenuo:

- Od nas se nećete odvajati. Ni časka...
- A zastoj pred kanalom? Ne mogu to gledati - uzvratilo je Tubić.
- Ni ja - pridružio mu se Mikan.

Sada je svima postalo jasno da ovu dvojicu hrabih niko neće zadržati da među prvima krenu na most, u pravu kišu kuršuma, s namjerom da pretrče na drugu stranu kanala i zalegnu u busiju. Komandantu bataljona nije ostalo drugo nego da ih posavjetuje:

- Samo nemojte bezumno srljati, odaberite najpogodniji trenutak.
- Eh, nije mi prvi put... Snaći ću se - samouvjerenije je Tubić odgovorio i ubrzo nestao iz zgrade oštećene bombama i granatama.

Neprijatelj je predosjećao šta mu se priprema, procijenio je da odbranom neće mnogo postići, pošao u protivnapad da borce Prve krajiške odbaci od kanala, da ih istjera iz zaklona i zgrada uz vodenu prepreku. Za taj složeni pothvat i topovi su dovučeni u streljački stroj - da direktno gađaju i krče prolaz preko kanala. Nešto kasnije su doletjeli neprijateljski avioni. Artiljerijske granate i bombe istovremeno su zasule položaje bataljona duž kanala, zgrade i zaklone. Na sve strane letjeli su geleri, komadi crijepa, cigle, a prašina i dim se nadvili nad mostom i obližnjim platanima. Tada su vojnici pojurili naprijed u namjeri da pređu kanal i uspostave mostobran.

Vodnik Deretić je prvi primijetio grupu ustaša da trkom nailaze, drugovima doviknuo da ih žive ne smiju pustiti preko kanala i nanišanio. Nekoliko napadača je odmah smrtno pogođeno i palo u blizini mosta. Ostali su puzeći, otvarajući vatru, natraške uzimali da bi se domogli zaklona. Slično se dogodilo i na drugim prilazima kanalu. Pokušano je da se to odstupanje neprijatelja iskoristi i da se, tako reći, na njegovim leđima, savlada vodena prepreka, ali se u tome nije uspjelo.

Na dostignutoj liniji žestoka paljba nikako nije prestajala. Obostrani juriši, zapravo, pokušaji da se postigne neko znatnije preimućstvo, uglavnom su splašnjavali nadomak modrikastog vodotoka. Neprijateljski topovi, ispred zgrade Medrese, ubilačkom su zaprečnom vatrom stvarali teško prolazne zapreke na kanalu. Njima su se pridruživali puškomitraljezi i puške. Ponekad je izgledalo da se neće uspjeti u nastupanju preko kanala, pogotovu kada se doznalo da je ustašama pristigla pomoć iz Cazina - zapravo 400 vojnika iz bojne tučene od jedinica Pete krajiške brigade na prilazima gradu. Oni su pojačali odbranu na suženom prostoru na lijevoj obali Une.

Na vatrenu liniju je stigao i Štab Prve krajiške brigade. Zamjenik komandanta brigade Vojo Todorović nije trpio zastoje u borbi i našao se ispred najbolje branjenog prelaza. Pažljivo je proučio raspored neprijateljevih vatreneh tačaka, u njima tražio slabosti a onda komandante bataljona upitao šta da se radi? Uslijedili su predlozi da se ostvari potpunije sadejstvo s borcima Treće krajiške brigade, angažovanim u napadu od pravca aerodroma, da se minobacači uključe u streljački stroj i neposredno gađaju najotpornija vatrena gnijezda. I bacač plamena je bio donijet da vatrenu buktinju izduži preko kanala, u otvore bunkera. Pristigle su i minobacačke granate. Borci su spremni čekali da nagru preko kanala, neki čak i plivajući, bez obzira na novembarsku hladnoću.

U podne, 4. novembra, primljeno je naređenje Operativnog štaba za Bosansku krajinu da Prva i Treća krajiška brigada pojačaju napad i potpuno oslobode dio grada na pravcima svoga nastupanja. Naređenje je saopšteno borcima i rukovodiocima, koji su već iskazivali svoju nestrpljivost i samouvjerenost. Tako je pomoćnik puškomitraljesca Dušan Knežević, zaklonjen iza rama prozora u zgradi Sokolskog doma, raspoložen da pođe naprijed, škrto drugovima rekao:

- Neka se naredi da krenemo, i preskočicu kanal!

- Polako, polako, druškane - uzvratilo je neko dolazeći od razbijenih vrata prostorije.

Glave boraca hitro su se okrenule i pogledi se zadržali na političkom komesaru bataljona Jusufu Imamoviću. On je već išao od zaklona do zaklona, savjetovao da se umješno nastupa, da se preciznim nišanjenjem savladaju prepreke i otporne tačke protivnika.

- Moramo se čuvati! - upozirio je Imamović. - Pretpostavljam da neće biti lako i kada pređemo kanal. Zvijeri su najopasnije kada crkavaju. Pazite da vas nešto ne iznenadi.

Desetina očiju je netremice gledala umornog komesara i dobro razmišljala šta im se preporučuje: uz borbenost - i opreznost.

Zatišje nije duže potrajalo. Neprijateljski vojnici su željeli omesti pripreme Krajišnika za odlučujući napad. Iz bunkera i zaklona treštala su brzometna oružja, a topovi, čije su cijevi bile okrenute ka zgradi Sokolskog doma, prema borcima Drugog i Trećeg bataljona, nisu štedjeli granate. One su ulijetale kroz prozore, sijevajući eksplodirale, dizale oblake prašine i skraćivale vidik. Komandir čete je naredio da se borci primire pored prednjeg zida zgrade, da sačekaju pogodan trenutak i onda odgovore vatrom svoga oružja. U jeku najžešćeg vatreneog dvoboja, kada su hiljade zrna sijevala, od usta do usta se prenijelo:

- Prva krajiška, naprijed preko kanala!

Komandiri četa, vodova, desetari... povelili su borce preko žestoko branjenog mosta da savladaju vodenu prepreku i neutrališu brojne otporne tačke branioca. I smjelo se išlo. Zamjenik komandanta bataljona Mile Tubić prvi je stigao do mosta, ne strijepeći od mitraljeskih rafala iz bunkera na drugoj strani, u ruci držao odšarafijenu bombu i četveronoške nastavio... Uz njega se našao Branko Jerković i nezadrživo su produžili. Iz neposredne blizine fijukale su stotine zrna, koja su sijevala u podlozi mosta i ometala nastupanje. Tubić se nije osvrtao na opasnost; ponekad je zastajkiavao i uzvikivao:

- Samo naprijed, drugovi!

Prepreka je savladana na cijeloj dužini. U njenom osvajanju, pored Mile Tubića, prednjačili su Mikan Marjanović, sajoš nezaliječenom ranom, Lubomir Jajčanin Bijeli, Božo Mlinarić, Branko Surla, Bogdan Vukša, Đuro Trikić, Cvijo Malalica, Dušan Karan, Rudi Turčinović, Mičo Jakovljević, Drago Đukić, Jovo Grabovac, Petar Simurdić, Ivan Gujina, Dušan Šurlan, Jovo Gerdijan i drugi...

Tubić se tad ustremio da učutka vatreno oružje u bunkeru pored mosta i potpuno otvori prelaz preko kanala. Zamahnuo je aktiviranom ručnom bombom i najednom klonuo. Njegov nalet prekratio je rafal neprijateljskog mitraljeza. Teško ranjenog Tubića drugovi su prihvatili i ponijeli u obližnji zaklon. Trepci nesnosne bolove neustrašivi jurišlja se teško savlađivao da ne jaukne. A bolničarka Milica Bijuković je svojski prionula da zavojima umanjí krvotok. I komandant bataljona, čuvši daje Tubić teško ranjen, dotrčao je da zamjeniku iskaže riječi utjehe. Lica izobličena od bola, Tubić je isprekidano progovorio:

- Ne brinite se o meni. Mora se naprijed...

I nastupalo se nezadrživo. Nekoliko boraca, s političkim komesarom Gojkom Kusonjićem, prešli su kanal, na sebe primili vatru neprijateljskog oružja u obližnjim zgradama i pomogli da se mostobran proširuje. Snažni pritisak boraca Prve krajiške ustaše i domobrani su pokušavali da suzbiju grčevitim protivnapadima. Njihove jurišne grupe dogurale su top da neposredno gađa. Poslije nekoliko ispaljenih granata, posluga topa se našla na nišanu nekoliko puškomitraljezaca i platila glavom. Učutkivanjem artiljerijskog oruđa je olakšano nastupanje i osvajanje nekoliko zgrada, preuređenih u na izgled neosvojiva odbrambena gnijezda. Bombaši su u njih upadali i detonacijama rušili sve prepreke. Za njima su pristizali ostali, osvajali metar po metar prostora, stepenik po stepenik, hodnike i sobe. Otpor neprijatelja je počeo gasnuti i ponegdje su već isticane i bijele zastave.

U sumrak tog prohladnog novembarskog dana, poslije četrdeset dvočasovne neprekidne borbe, borci Prve, Druge i Treće krajiške udarne i ostalih brigada savladali su žilavog protivnika i oslobodili Bihać.

Zauzimanjem grada, protivnik nije sasvim kapitulirao. U tvrđavi Sokolac blokirana satnija ustaša nije prihvatila poziv da se preda. Komandir Treće čete Drugog bataljona naredio je tada vodniku Jovi Damjaniću da se tvrđava i danju i noću drži na nišanu kako bi se suzbio svaki pokušaj ustaša da izađu iz obruča. Borci su zalegli u zaklone i oružje okrenuli u zidine zgrade. Ponekad je dolazilo do puškaranja i izvikkivane su prijetnje. Tvrđava se mogla i žešće tući da u njoj nije bilo žena i djece. Ustaše su ih dovele u svoj osinjak da im posluže kao zaklon. Kad se to doznalo, borci su upozoreni da strgo paze da nedužna nejač ne bi postala meta njihovog oružja.

Da bi se ustaše privoljele da polože oružje, vodnik Damjanić ih je češće pozivao da izađu iz tvrđave. Učinjeno je to i u večernjim časovima, 4. novembra, kada je otpor u gradu već sasvim prestao, ali - uzalud. Ustaški zapovjednik je promuklo uzvraćao da se niko od njegovih vojnika neće živ predati. Za takav postupak ustaše su imale ozbiljnih razloga: ranije su klali i ubijali nedužni svijet, palili i pljačkali imovinu, a to je bilo dovoljno da se ne nadaju ničem dobrom.

U puškaranju je minula noć i već je dan uveliko osvojio. Nedaleko od tvrđave prolazila su mnoga zaprežna kola, natovarena ratnim plijenom koji se evakuisao iz grada. Ustaše su i dalje odbijale da se predaju. Ipak, uvidjevši da su u beznadežnoj situaciji, neki su sami sebi prekraćivali život. A bilo je i međusobnih obračunavanja.

Poslije proučavanja situacije u tvrđavi Sokolac, Štab brigade i Štab Drugog bataljona bili su saglasni da se više ne oklijeva u likivdiranju njene posade. U blizinu tvrđave dovučena su artiljerijska oruđa, dan ranije zaplijenjena u Bihaću, da granatama razbijaju zidove i tako otvaraju prolaze u tvrđavu. Artiljerjci su

upozoreni na to da u tvrđavi ima žena i djece, da izbjegavaju, koliko je to moguće, da bombarduju prostoriju iz kojih čuju njihove povike. Kad je trebalo otvoriti vatru iz topova, ustaše su posljednji put opomenute šta ih čeka i ponovo su pozvane da se predaju. Nastalo je kratkotrajno zatišje i nelagodno iščekivanje. Iz tvrđave se prolomilo nekoliko potmulih pucnjeva. Instinktom iskusnog ratnika i španskog borca, Vojo Todorović je naslutio šta se tamo dešava, te je tražio da se još miruje i čeka. Ustaše su se međusobno prepirale i obračunavale. Većina ih nije željela da završi u srušenoj tvrđavi i počela je izlaziti. Uplašeni su odlagali oružje i dizali ruke iznad glave. Zlikovci su omah saslušavani, sa zahtjevom da kazuju istinu o sopstvenim zločinima.

U borbama u Bihaću ubijeno je 650 i zarobljeno 870 vojnika i oficira. Zaplijenjeno je 8 artiljerijskih oruđa, 2 minobacača, 1.510 pušaka i automata, milion pušanih metaka, više hiljada topovskih i minobacačkih granata i razne ratne opreme. Sem toga su zaplijenjene znatne količine životnih namirnica, odjeće i obuće.

U jurišima na neprijatelja u Bihaću, u osvajanju vatrenih gnijezda, rovova, bunkera i tvrdih zgrada, život je dalo oko 50 boraca Prve krajiške udarne brigade, a više njih je ranjeno.

Za junaštvo ispoljeno u osvajanju neprijateljskog garnizona, vrhovni komandant Josip Broz Tito pohvalio je borce Prve krajiške i ostalih brigada. Operativni štab za Bosansku krajinu, cijeneći izuzetnu borbenu hrabrost i požrtvovanje pojedinaca, predložio je Vrhovnom štabu da se Mikanu Marjanoviću dodijeli zvanje narodnog heroja. U kratkom obrazloženju se kaže daje on u borbi na Bihaću ranjen jurišao na neprijateljeve haubice koje su svojom vatrom sprečavale nastupanje naših snaga. »Ručnim bombama je rastjerao neprijateljevu posadu, zaplijenio haubicu i time omogućio brzo nastupanje svome bataljonu ... Ranjen je pet puta od ustanka. Istakao se u svim borbama u kojima je učestvovao njegov bataljon, a naročito u borbama na Prijedoru, Ključu, Kupresu, Mrkonjić-Gradu, Jajcu i Bihaću...«

Vrhovni štab je usvojio predlog i Mikan Marjanović je prvi u Bosni i Hercegovini dobio zvanje narodnog heroja.

U oslobođenom gradu uspostavljena je narodna vlast i život se počeo normalizovati. Otkriveni su i pohvatni neki nosioci ustaške vlasti, zlikovci i okorjeli neprijatelji, koji su izvedeni pred narodni sud. Mnogi građani, uglavnom mladi i poletni, željeli su stupiti u redove Narodnooslobodilačke vojske i javljali su se štabovima jedinica koje su obezbjeđivale grad. Otvorene su trgovinske radnje pijaca, proradile su zanatske i druge radionice.

U Bihać je stigao i tu se smjestio Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab, sa drugom Titom na čelu, da odatle rukovode operacijama u cijeloj Jugoslaviji. U isto vrijeme su vršene pripreme za sazivanje jednog opštegjugoslovenskog predstavničkog tijela kako bi se time omogućilo da se politički učvrste i istaknu tekovine narodnooslobodilačke borbe. Oslobođeni Bihać tada je nesumnjivo, bio najpogodniji da prihvati predstavnike naroda i narodnosti iz cijele Jugoslavije. Prvom zasjedanju AVNOJ-a, 27. i 28. novembra 1942. godine, prisustvovala su 54 delegata i donijela niz značajnih odluka. AVNOJ je postao najviši politički organ narodnooslobodilačkog pokreta i politički predstavnik jugoslovenskih naroda i narodnosti u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika.

U vrijeme bihačke operacije drug Tito je odlučio da se preduzmu snažna ofanzivna dejstva na neprijatelja u slivovima Sane, donjeg toka Une, Vrbasa i Bosne, takođe prema Dalmaciji, da se proširi slobodna teritorija, a Bihać, političko i vojno sjedište narodnooslobodilačke borbe i pokreta, još više osigura.

U novembru 1942. godine, Vrhovni štab je donio odluku da se naziv Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije promijeni u Na-

rodnooslobodilačka vojska Jugoslavije i da se formiraju krupnije vojne jedinice: divizije i korpusi.

Poslije oslobođenja Bihaća, Bosanske Krupe, Otoke i četrdesetak sela u njihovoj okolini, borci Prve krajiške nisu imali vremena da se ozbiljnije odmore. Situacija je nalagala da odmah krenu u nove borbe, da progone i uništavaju zapaničene njemačke, ustaške i domobranske jedinice. Time bi neprijatelj na najbolji način bio spriječen da ugrozi slobodnu partizansku teritoriju, koja će njegovom komandovanju zacijelo biti pravi trn u oku. Stoga su Prva, Druga, Peta i Šesta krajiška brigada bile orijentisane da brzo ofanzivno djeluju, da neprijatelju nanose udarce na inače dobro utvrđenoj odbrambenoj liniji od Sanskog Mosta do Bosanskog Novog, naročito kod Novske planine, Suhače, Hozića kamena, Šurkovca, Ljubije i Stare Rijeke.

U skladu s pomenutom zamisli, Prva krajiška udarna brigada je, na osnovu naređenja Operativnog štaba za Bosansku krajinu, upućena 5. novembra, u teške višednevne borbe kod Cazina i Bosanskog Novog. Jedino je njen Treći bataljon neko vrijeme zadržan u Bihaću da vrši obezbjeđenje i garnizonsku službu.

U toku marša borcima je po selima bio priređivan srdačan doček, koji se pretvarao u prava slavlja. Žitelji mnogih sela nudili su borcima svježe zgotovljenu hranu, a onda bi i jedni i drugi, raspjevani, započinjali kozaračko kolo, i oduševljenju ne bi dugo bilo kraja da ratnici nisu morali dalje.

Prvi bataljon je upućen u Cazin da progoni i razoružava neprijateljsku miliciju. Za nekoliko dana je razoružano više od 200 neprijateljskih milicionara u selima između Cazina i Bužima. I red je došao na oružničku postaju u Bužimu. Napad je uslijedio 10. novembra, prije podne, baš u času kada su oružnici namjeravali da umaknu. Nekima je to i pošlo za rukom, a petorica su bili zarobljeni, dovedeni u Štab bataljona i saslušani. Od njih su dobiveni podaci uglavnom o onome što se događalo, a gotovo ništa nisu znali o namjerama vlastitih jedinica u susjednom garnizonu. Kada se pokazalo da zarobljeni oružnici nisu počinili nikakva zlodjela, puštani su kućama. Borci Prvog bataljona protjerali su neprijatelja iz Otoke, a zatim držali položaje kod Cazina i Bužima da spriječe prodor neprijateljskih jedinica od pravca Karlovca. Potom su otišli, neposredno prije napada na Bosanski Novi, u sastav brigade.

Privremeno zatišje je iskorišćeno za živ politički rad i djelovanje u oslobođenim selima i varošicama. Na mitinzima i zborovima narodu su objašnjavani ciljevi i značaj narodnooslobodilačke borbe, ukazivano je na potrebu da se odrasli muškarci, sposobni da nose oružje, uključe u jedinice Narodnooslobodilačke vojske i bore protiv okupatora i domaćih izdajnika. Takav svakodnevni politički rad nije ostao bez rezultata. Mještani su potpuno shvatili da se jedino partizanske jedinice bore za oslobođenje naše zemlje i mnogi su izrazili želju da uzmu oružje u ruke i pođu u borbu protiv neprijatelja. Njihovom traženju je udovoljeno i odmah su uključivani u borbene jedinice. U oslobođenim mjestima u Cazinskoj krajini takođe se živo radilo na formiranju narodnooslobodilačkih odpora. Za kratko vrijeme je gotovo u svim selima i varošicama uspostavljena narodna vlast da rješava sva ona brojna pitanja značajna za razvoj narodnooslobodilačke borbe u tom području.

U međuvremenu, zapravo 7. novembra, Druga, Peta i Šesta krajiška udarna brigada izvršile su žestok protivnapad na neprijatelja koji je, sa utvrđene linije od Sanskog mosta do Bosanskog Novog, vršio ispade prema slobodnoj partizanskoj teritoriji. Uz osjetne gubitke, neprijateljske jedinice su primorane da se povuku na polazne položaje i u dobro branjene garnizone.

Shodno odluci Vrhovnog štaba NOV i POJ da se formiraju krupnije vojne jedinice, 9. novembra su formirane Četvrta i Peta krajiška udarna divizija i Prvi bosanski udarni korpus. Ujedno je rasformiran Operativni štab za Bosansku krajinu. Prva krajiška, sa Četvrtom i Sedmom krajiškom, a nešto kasnije kad je Sed-

ma krajiška ušla u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba, sa Desetom krajiškom brigadom, sačinjavala je Petu krajišku udarnu diviziju, kojom je najprije komandovao talentovani Slavko Rodić, a kasnije Mulutin Morača. Reorganizacija je uslovila neke promjene u rukovodećem sastavu Prve krajiške brigade. Umjesto Milinka Kušića, koji je postao politički komesar Četvte krajiške divizije, za komandanta brigade je imenovan Vojo Todorović, a za zamjenika komandanta Stevo Raus. Kao istaknuti komunista, neumorni partijsko-politički radnik i komandant, Milinko Kušić je znatno doprinio da Prva krajiška udarna brigada vojno ojača i postigne niz zapaženih pobjeda nad neprijateljem. Izuzetnu pažnju je posvećivao političkom i vojnom uzdizanju boraca i moralnom jačanju jedinica. Od drugova i saboraca, Kušić je vedro ispraćen na dužnost političkog komesara divizije. Na novom posluje uložio ogromnu energiju i znanje da bi jedinice mogle postignuti izuzetne rezultate. To su one zaista ostvarile i u političkom radu i u borbi protiv neprijatelja - u dolini Sane i Une, u odbrambenim borbama, u vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, na pravcu između Sanskog Mosta i Bosanske Krupe, u nepovoljnim vremenskim uslovima u okruženju u Grmeču. Sa komandantom Josipom Mažarom Šošom, Kušić je doprinio da se divizija otme bijelaj smrti, izade iz okruženja, nastavi operacije u Podgrmeču i na Kozari i brojno ojača. Obolio je iznenada, aprila 1943. godine, od pjegavog tifusa, i u teškoj agoniji domogao se pištolja i izvršio samoubistvo. Za narodnog heroja proglašen je 9. maja 1945. godine.

PONOVO NA SPOJU DVIJU RIJEKA

Bosanski Novi, važna drumska i željeznička raskrsnica koja povezuje Bosansku krajinu i Hrvatsku, leži između rijeka Une i Sane, okružen visovima pogodnim za odbranu i protivnapade. Grad je bilo teško napadati i osvojiti zbog brojnih prirodnih prepreka, naročito dviju rijeka, koje su ograničavale manevre i nastupanje jedinica nedovoljno opremljenih za savlađivanje vodenih tokova. Osim toga, njemačko-ustaška komanda umješno je iskoristila sve pogodnosti za uspješnu odbranu, grad i okolinu štitila znatnim snagama, smještenim u solidnim fortifikacijskim objektima.

Pripreme jedinica Prve krajiške za napad na taj tako dobro utvrđeni i branjeni garnizon vršene su solidno. U tome su se potpuno angažovali Štab brigade, štabovi bataljona, komande četa, partijska i skojevska organizacija. Naročita je pažnja poklonjena komandantskom izviđanju i prikupljanju podataka o neprijatelju. Štab brigade, sa štabovima bataljona i komandirima četa, izvršio je 25. novembra detaljno izviđanje položaja i rasporeda neprijateljevih jedinica u blizini grada. Tom prilikom je i utvrđen konačan plan napada, odabrani su polazni položaji, pravci nastupanja bataljona i četa.

Sa štabovima Druge i Pete krajiške udarne brigade uspostavljena je veza radi ostvarivanja sadejstva, jer su ti štabovi takođe vršili izviđanja sopstvenih pravaca i objekata za napad.

Uz pomoć saradnika narodnooslobodilačkog pokreta i obavještajaca ubačenih u domobranske jedinice, pouzdano se doznalo da su pripremljene ove neprijateljske jedinice da brane Bosanski Novi: dvije čete 721. njemačkog grenadirskog puka, 12. domobranska pješadijska pukovnija, 1. i 2. bojna 3. ustaško-domobranskog gorskog zdruga, tri baterije haubica i jedna baterija topova, mjesna milicija i bataljon oružnika. Pošto se Bosanski Novi nalazi u središtu značajnih komunikacija, neprijatelj je mogao brzo dovesti pojačanja iz obližnjih garnizona, pogotovu tenkove i artiljeriju, i pružiti snažan otpor. Iz izvještaja koji je Štab Prve krajiške brigade uputio 20. novembra Štabu Prvog bosanskog udarnog korpusa vidi se da u Kostajnici, nedaleko od Bosanskog Novog, neprijatelj

ima 17 tenkova, a takođe da prikuplja i ostale snage... Podaci su navodili na pomisao da neprijatelj priprema ofanzivu širih razmjera na oslobođenu teritoriju Bosanske krajine. Stoga je Štab brigade u svom izvještaju naglasio daje neophodno potrebno napasti Bosanski Novi, jer bi se likvidacijom toga garnizona osujetila i neprijateljska ofanziva. Predviđanje te ofanzive nije bilo bez osnova i ona će uslijediti, ali pedesetak dana kasnije.

Odlukom Štaba Prvog bosanskog udarnog korpusa, Bosanski Novi napasće Prva i Druga krajiška udarna brigada. Peta krajiška udarna, ojačana Prvim bataljonom Šeste krajiške udarne brigade, imala je zadatak da potuče neprijatelja u rejonu Blagaja, Kulskog brda i Poljavnica, te da štiti pravce od Prijedora i Kostajnice. Šesta krajiška udarna brigada, bez jednog bataljona, štitiće pravac od Sanskog Mosta i Ljubije.

Sutradan, postrojila se cijela Prva krajiška brigada, nekoliko časova prije polaska u napad, da bi se borci i rukovodioci upoznali s predstojećim pothvatom. Komandant i politički komesar brigade su govorili o vojnom i političkom značaju oslobođenja Bosanskog Novog, tražili da se ulože sve snage i borbena umjeće i savlada neprijatelj.

Već u toku dana moglo se zaključiti da će protivnik pružiti žestok otpor. Dok je borcima objašnjavan značaj napada na Bosanski Novi, neprijateljski vojnici su se žestoko okomili, uz pomoć artiljerije i minobacača, na Prvu četu Prvog bataljona, koja je držala položaje iznad grada, u kritičnom trenutku komandir čete Ljubomir Jajčanin Bijeli je poveo borce da rafalima, bombama i bajonetima spriječe nadiranje protivnika i omoguće da se ostale jedinice razviju za borbu.

Zapovješću Štaba Prvog bosanskog udarnog korpusa bilo je predviđeno da se neprijateljski garnizon napadne 26. novembra u 23 časa. U skladu s tim jedinice Prve krajiške su u 19 časova krenule sa polaznih položaja pravcem Veliko brdo, Vješala, kota 388, da slome spoljnu odbranu neprijatelja i produže u centar grada. Na njihovom desnom krilu nastupale su jedinice Druge krajiške brigade, s namjerom da uđu u jugoistočni dio Bosanskog Novog i ugroze željezničku stanicu.

Napad je počeo u predviđeno vrijeme. Jedino su kasnile neke jedinice Druge krajiške brigade.

U dogovoru s predstavnicima Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, njihove su jedinice napale Dvor na Uni, zatim Laudonov šanac, Lebrenicu i Matijeviće da bi minobacačkom i puškomitraljeskom vatrom privukle izvjesne neprijateljske snage iz Bosanskog Novog na sebe, te tako olakšale nastupanje jedinica Prve i Druge krajiške brigade.

Borci Prvog bataljona, s komandantom Perom Đurićem i političkim komesarom Živkom Rodićem, napali su neprijatelja na utvrđenim položajima na Jablanici. Treća četa je pokušala da neopaženo prođe kroz neprijateljev borbeni raspored i zaposjedne željezničku prugu na izlazu iz tunela Vidorija kako bi je minirala i onemogućila saobraćaj oklopnog voza.

Prva četa je napala Jablanicu s leđa, a Druga s boka. Razvila se ogorčena borba. Neprijateljevi topovi su tukli iz neposredne blizine. Na njih su trkom, ne osvrćući se mnogo na smrtnu opasnost, hitali borci Prve i Druge čete. U žestokoj pucnjavi odjekivali su pozivi neprijatelju da se preda. Odgovora nije bilo i napad je pojačan. Na poslugu baterije artiljerijskih oruđa prvi su se sručili borci Druge čete. Izbeumljeni vojnici su kao skamenjeni stajali i očekivali najgore. Komandir je tad naredio da se zarobljenici odvedu dalje od vatrene linije. Mnogi borci su radoznalo opipavali zaplijenjena oruđa i svom ushićenju glasno davali oduška. Pri tome se zaboravilo na to da početnom uspjehu, po pravilu, ne treba davati preveliki značaj, da uzdrmanog protivnika treba odmah dalje napadati prodirati u dubinu njegove odbrane. Zbog kratkotrajnog zastoja ispušteno je peimučstvo i tako olakšano neprijatelju da se sredi i preduzme protivnapade.

Kada su borci Prve i Druge čete bili kod zaplijenjenih topova, borci Treće čete zašli su dublje u neprijateljev sistem odbrane i našli se ispred betonskih bunkera i rovova. Brisani prostor obasjan svjetlećim raketama teško se mogao savladati. Borci su se pripili uz smrzlu zemlju i odgovarali na ubitačnu vatru iz blizine. Nevolju je prčinjavalo to što se bombaši nisu mogli prikristi bunkerima da ručnim bombama unište vatrena gnijezda. Teško se moglo i odstupati preko zamrzlog i ravnog terena. Zamjenik komandira čete Miloš Đukanović i komandir voda Miloš Zec upućivali su puškomitraljesce da rafalima zasljepljuju puškarnice bunkera, ali se u mraku, pod rojevima kuršuma, teško moglo staloženo nišanimi i precizno gađati u mete. Komandir čete je grozničavo smišljao šta da preduzme da bi se borci izvukli ispod ubitačne vatre. A neprijateljski vojnici, videći da su trenutno u preimućstvu, iz sveg grla su dovikivali:

- Došli ste na čistinu! Niko se živ neće izvući!
- I vi ćete sve to skupo platiti! - uzvrtio je komandir voda Miloš Zec.

Paljba je postajala nesnosnija, a svjetleće rakete, neke čak i s kupolama malih padobrana, često su i dugo treperile.

Tutnjalo je neprekidno i za leđima čete koja se uvukla u grad, na periferiji, po čemu se moglo zaključiti da napad ostalih jedinica dugo traje i da se teško probijaju naprijed.

Komandir čete se nadao da će se borci Trećeg bataljona, prema ranije utaćenom dogovoru, neprimjetno uvući u grad, na prostoru između Une i Vidorije, silovito se okomiti na neprijatelja u blizini, privući njegovu pažnju i neutralisati najopasnije vatrene tačke. Njih međutim nije bilo u prvom naletu, pa se više nije moglo čekati na ravnom i smrzlom tlu. Izlaz iz teške situacije komandir Mlinarić je vidio u upućivanju Drugog i Trećeg voda da napadnu bokove neprijateljeve odbrane i tako pomognu Prvom vodu da lakše ustukne sa brisanog prostora. Dok se to činilo, protivtenkovski topovi branilaca su granatama zasuli borce Prvog voda. Ne zna se šta je po njma više udaralo, geleri ili komadi smrzle zemlje, nanoseći im rane. Odvažni Milan Slijepac pao je na domaku zaleđenog potoka i nije mu se nikako moglo prići. Udubljenje pored potoka zaklonilo je borce Prvog voda i pomoglo im da se srede i odahnu. A iz obližnjih bunkera najžešće su tukli mitraljezi i njihova su zrna fijućući sijevala iznad potocića. Na paljbu je uzvraćano samo u trenucima kad se smatralo da promašaja neće biti. Komandir voda Zec strogo je pazio na to da se municija štedi.

Nešto kasnije odabrani su novi položaji. Nisu bili najpodesniji, ali su živa ograda i izbočine u zemlji pomogli borcima da bar zaklone glave. Komandiru čete nikako se nije dopadalo to što mora obigravati oko bunkera i utvrđenja i stalno je gledao u njihovom pravcu uporno nastojeći da odabere neki pogodan prilaz za bombaše.

U tom času pristigli su borci Prve i Druge čete, zajapureni i raspoloženi da nastave naprijed. Od njih se doznalo daje likvidirana neprijateljska odbrana na Pošti i Jablanici, daje zaplijenjena baterija topova. Uspjeh je ohrabrio i očekivalo se više. Stoga je komandant Prvog bataljona Pero Đurić zatražio od komandira čete da se borci pripreme za juriš...

Komandant brigade Vojo Todorović i zamjenik komandanta Stevo Rauš su zatražili da se zaplijenjeni topovi odmah pripreme da tuku neprijatelja. Đuro Trikić, komandir Druge čete Trećeg bataljona, koji je ranije služio vojni rok u artiljeriji, hitno je doveden da komanduje baterijom i organizuje artiljerijsku vaturu. Na brzinu su pronađene nišandžije, punioci i drugi. No kako topovi nisu mogli dejstvovati zbog guste magle, odlučeno je da se izvuku s položaja kod Jablanice. Ni to nije išlo lako. Upregnuto je nekoliko konja da oruđa vuku uzbrdicom na Novsku planinu. Na prvoj većoj strmini zadihani konji su stali. Nisu pomogli ni vika ni pucketanje biča da oni povuku ogromni teret. U pomoć su pozvani omladinci i omladinke koji su čekali da nose ranjenike - da i oni podmetnu leđa

pod teška oruđa. Dovitljivi omladinci iz podgrmečkih sela od konopaca su načinili neku vrstu amova, upregli se uporedo s konjima i - topovi su bili izvučeni! Ko nije vukao, nosio je topovske granate i municiju na leđima.

Borci Drugog bataljona likvidirali su protivnika na Piramidi i Ekića brdu i produžili u grad. Na zauzetoj liniji jedino su ostavljene zaštitnice da obezbjeđuju pozadinu streljačkog stroja bataljona i pomognu u slučaju prinudnog povlačenja.

I Treći bataljon, ostvarujući sadejstvo sa Prvim bataljonom, ulagao je znatne napore da svojim vatrenim klinom uđe što dublje u grad i iznutra tuče i uništava neprijatelja. U tome je dijelom uspio, ali je u jedan mah, u žaru borbe, vatru otvorio u leđa Trećoj četi Prvog bataljona. No nesporazum je brzo bio primijećen Napredovalo se lagano.

Prvi i Četvrti bataljon Pete krajiške (kozarske) udarne brigade ovladali su Blagajskom kosom, Blagajskom rijekom, nizom bunkera na željezničkoj pruzi prema Prijedoru i Dobrljinu, zatvorili pomenute pravce, ali nisu osvojili Kulsko brdo da bi time obezbijedili desni bok Druge krajiške brigade u napadu na željezničku stanicu i jugoistočni dio grada. Stoga su jedinice Druge krajiške žestoko tučene u čelo i bok, a potom dočekane protivnapadom i zadržane na dostignutoj liniji.

Drugi i Treći bataljon Pete krajiške, ojačani Prvim bataljonom Šeste krajiške brigade, slomili su otpor neprijatelja u Blagaj Japri, Suhaći, Bulinoj glavi, Dolovljanima, Ustinovcu i potpuno izvršili postavljeni zadatak.

Na lijevoj obali Une kod Laudonovog šanca, Lebenice i Matijevaca, neprijateljske jedinice su se grčevito i žilavo branile.

Poslije prvih iznenađenja i središavanja, neprijatelju je pošlo za rukom da spriječi nastupanje jedinica Prve i Druge krajiške dublje u grad.

Kratkotrajni zastoj streljačkog stroja Prvog bataljona Prve krajiške za tren je prerastao u juriš na bunke i rovove. U međuvremenu je neprijatelju pristiglo pojačanje i sudar je dobio u žestini. Zemlja je gorjela od praska oružja i tutnja ručnih bombi. Neki su bunker i uzdrmani i zapaljeni. U kritičnom trenutku dotutnjali su njemački tenkovi da pojačaju već pokolebanu, odbranu i podstaknu protivnapad. Njima se pridružila artiljerija, koja je granatama počela zasipati streljački stroj Prvog bataljona. Uprkos slaboj vidljivosti, artiljerci su dosta precizno gađali. Od eksplozija granata su stradali, u trenutku kad su zadržavali protivnapad protivnika, Jovan Knežević i Vojislav Babić, a Bogdan Babić je bio teško ranjen. Bogdanu je priskočio Košta Kovačević, podvezao mu presječenu nogu i zaustavio krvarenje. A onda ga je, uz pomoć trojice drugova, ponio u brigadno previjalište.

Protivnapad neprijatelja se znatno pojačao na svim pravcima, pa je počelo organizvano odstupanje. Komandiri četa su se stalno brinuli o tome da se odstupnica umješno brani; ponegdje su i sami lijegali u zaklone, precizno nišani i tukli protivnika i tako ga zadržavali, a potčinjenima pomagali da lakše izmiču. Osnovno je bilo da se sačuva hladnokrvnost i povlači bez ikakve panike. Komandir Đuro Trikić je komandovao iz jednog rova da se vodovi obazrivo povlače i opaljivao u vojnike koji su trkom prilazili. Puškomitrajesca Lazara Kneževića je uputio da rafalima usporava udar protivnika u centar borbenog rasporeda četa. Kneževiću su se pridružili vodnik Dušan Medić i borac Vice Grujić. Učestanom paljbom protivnik je prikivan za zemlju i vodovima je tako omogućavano da se brže udaljuju. A kada je komandir Trikić naumio iz zaklona da pristane za borbama, odjednom se, smrtno pogođen u glavu okrenuo ukrug i bez jauka pao.

I kod Električne centrale je bilo iznenađenja. Na desetinu boraca, u kojoj je bio i mladi Boško Čulum, naletjeli su njemački tenkovi. Bez sredstava da ih unište, borci su se primirili uz debeli zid koji se tresao od klopavanja tenkovskih gusjenica.

- Hoće li nas primijetiti i osuti? - upitao je borac Čeranić.
- Otutnjaće tenkovi dalje, a mi ćemo se izvući - odgovori Čulum ne sumnjajući da im to neće poći za rukom.

Čim su tenkovi prošli u blizini se začuo razgovor njemačkih vojnika. Čulum je znao njemački jezik i bolje oslušnuo da razabere o čemu se razgovara. I ne pretpostavljajući da u njihovj blizini, pogotovo poslije prolaska tenkova, ima partizana, Nijemci su se nesmotreno približavali. Čulum je dograbio puškomitraljez, zalegao uz zid i na njemačkom jeziku pozvao vojnike u šljemovima da se približe. Ništa ne sumnjajući, zbijeni u oveću grupu, oni su pošli pravo na cijev puškomitraljeza. Čulum je pažljivo nanišanio i pritisnuo obaraču. Vojnici su se počeli trzati, teturati i padati. Paljbu su otvorili i ostali borci hrabre desetine. Unijevši tako zabunu u redove protivnika, bez gubitaka su se izvukli iz vrlo teške situacije.

Jurišajući na neprijatelja i suzbijajući njegove protivnapade, odvažnost su ispoljili Jovan Glištra, Rađe Gvozdenović, Miloš Gvozdenović, Ostoja Jugović, Sretko Kecman, Marko Gajić, Ekrem Erić, Mičo Ličina, Živko Oljača, Đorđe Vujinović, Božo Predojević i drugi.

Žilav otpor neprijatelja i njegovi žestoki protivnapadi primorali su jedinice Prve i Druge krajiške brigade sa se ujutru, 27. novembra, povuku na polazne položaje i samo djelimično zadrže na nekim linijama koje su osvojile u toku noći.

Borci Prvog bataljona Prve krajiške bili su na Novskoj planini, a borci Drugog bataljona kod Piramide. Neprijatelj nije ostao pasivan, želio se na svaki način osloboditi pritiska. Artiljerijskim granatama je zasuo Piramidu, a streljački stroj je pokušao da se domogne značajnih uzvišenja. Dočekan je vatrom cijelog bataljona i odbijen na polazne položaje. No na tome se nije završilo. Zamjenik komandanta bataljona Cvijko Mazalica smatrao je da neprijatelju nikako ne treba dopustiti da mirno sjedi u rovovima u Jablanici. S komandirima četa se pripremio za prepad i streljački stroj je obazrivo krenuo. U oštroj borbi neprijatelj se odbranio i noć dočekao na dostignutoj liniji. Odbranu je ojačao time što je doveo tenkove u blizinu linije rovova. Ali - mira nije imao.

U sumrak, 27. novembra, napad je ponovo preduzet na spoljnu liniju odbrane i utvrđenja u samome gradu. Bataljoni Prve i Druge krajiške udarne brigade napadali su, uglavnom, istim pravcem kao i prethodne noći, desnom obalom Une i lijevom obalom Sane, s namjerom da uđu u grad. Vodila se briga o održavanju veze i o sadejstvu sa susjednim jedinicama, prije svega s Osmom hrvatskom brigadom, na lijevoj obali Une, u Matijevićima i Lebrenici. Od Štaba Osme brigade ranije je zatraženo da se osvoje dijelovi grada »zapadno od rijeke Une, da tu u čvrstim kućama toga dijela grada postavi teške mitraljeze, koji mogu tući grad preko Une, a isto tako da namjesti protivkolski top i bacače i da njma gađa što jačom vatrom grad preko Une, a naročito neprijateljska uporišta oko mosta i ostala uporišta u gradu. ...«

Stalno je brinuto o tome da se održavaju veze s Drugom krajiškom brigadom, čija je jedna četa, s komandirovom Petrom Borojevićem, prethodne noći zaposjela željezničku stanicu i dugo nije htjela da odstupi. U jurišu je ranjen komandir Borojević, ali je dalje vodio borce u napad. Četa je bila opkoljena kada je neprijatelju pristiglo pojačanje, ali je u zoru izvršila juriš i izašla van grada.

Borba se rasplamsavala na pravcu napada jedinica Prve i Druge krajiške brigade. Njihovo nastupanje sprečavali su tenkovi, dovedeni iz okolnih garnizona da ojačaju spoljnu i unutrašnju odbranu. Na prvu tenkovsku prepreku naišli su borci Prve i Druge čete Drugog bataljona i nikako im nije polazilo za rukom da uskoče u neprijateljske robove i bunkere na Jablanici. Tenkovi su maskirani čekali i birali najpovoljniji trenutak da otvore vatru. Odjednom su zatreštali topovi i mitraljezi u tenkovskim kupolama i osujećivali juriše boraca na robove na Jablanici. Članovi Štaba brigade su neposredno iza streljačkog stroja bataljona

pratili razvoj borbe i upućivali da se savladaju manje branjena mjesta. Na Jablanici je dovučen protivtenkovski top. Borci su oruđe vukli lošim putem, po mraku, a sanduke granata nosili su na leđima. Njima se pridružio zamjenik komandanta brigade Stevo Rauš da im pomogne u odabiranju položaja i pripremi oruđa za paljbu. Nekoliko mitraljeskih zrna okrnulo je štit topa. Nišandžija se nije osvrtao na opasnost i strpljivo se trudio da u mraku otkrije neprijateljski tenk i nanišani. Iz rovova su sijevale prave munje, plamtjele stotine pušaka i pukomitrleža. Tenkovi se prikriveni u blizini rovova, nisu mogli lako uočiti, dok se njihovi topovi ne oglase i granate nisko leteći završe negdje iza leđa četama koje su vatrenim kliještima ugrožavale protivnika u Jablanici. Nišandžija protivtenkovskog topa nije imao vremena da suviše dugo vreb a počeo je tući. Oruđe je poskakivalo dok su granate tutnjale kod prednjeg kraja neprijateljske odbrane. Eksplozije su bile pravi izazov da se paljba obostrano pojača. Zrna su u rojevima varničila i ukrštala se u tami. Na protivtenkovski top okomilo se nekoliko tenkova i njegova je posada morala promijeniti položaj.

U rejonu Jablanice cijele noći nisu prestajali napadi i protivnapadi. Ujutru su premoreni borci Prve i Druge čete odstupili na Piramidu da tu predahnu i drže položaje.

Borci Trećeg bataljona, poslije više uzastopnih pokušaja da uđu u centar garnizona, dan nisu mogli dočekati izloženi protivnapadima i ubitačnoj vatri neprijatelja i uzmakli su ka polaznim položajima.

I čete Prvog bataljona, koje su izvršile pet juriša u toku noći, ujutru su izvučene iz borbe i raspoređene na položaje na Pošti.

Povlačenje na polazne položaje nije značilo potpun neuspjeh, ali je zadalo glavobolje. Članovi Štaba brigade se nikako nisu mirili s tim da se zadatak ne izvrši i bili su spremni da bataljone opet povedu u napad. Svoje raspoloženje su iskazivali na sastanku u Štabu Četvrte krajiške udarne divizije, gdje se raspravljalo o tome koliko je uopšte realno i naredne noći napasti neprijatelja u Bosanskom Novom. Sastanku su prisustvovali komandant divizije Josip Mažar Soša, politički komesar Milinko Kušić, rukovodioci Prve i Druge krajiške brigade. Na kraju su se jednoglasno složili da se protivnik napadne i pokuša savladati. Žustrije je raspravljano i o propustima u minulim borbama da bi se izvukle neophodne pouke i greške ne bi ponovile. Utanačeno je vrijeme i početka napada: u 20 časova napasti grad svim raspoloživim snagama, uz upotrebu teških oruđa.

U Štabu Prve krajiške udarne brigade poklonjena je naročita pažnja pripremi napada. Na sastanku s komandantima i političkim komesarima bataljona i njihovim zamjenicima pripremljen je plan napada i ponovo istaknuto od kakvog je vojnog i političkog značaja oslobodjenje Bosanskog Novog, da to valja objasniti borcima, desetarima, vodnicima, komandirima četa, delegatima i političkim komesarima. Sada se energičnije ponavljalo ono što je činjeno u pripremanjima prethodnih dana. Planom napada predviđalo se da borci Prvog i Trećeg bataljona, vatrenim klinom, preko Vidorijske i kraj Une, prodiru u dubinu grada, s tim da Prvi bataljon dođe za leđa neprijatelju u rovovima i bunkerima na Jablanici, da pomogne borcima Drugog bataljona koji su napadali s čela.

U nastupanju je, međutim, došlo do poteškoća i donekle se odstupilo od plana napada. Bataljoni nisu lako mogli proći uzani i tučeni prostor između Une i Vidorijske, pogotovu kad su naišli tenkovi i otvorili vatru s obližnjeg visa. U napadu je izvršeno prestrojavanje - dvije čete su upućene na neprijatelja u rovovima više Vidorijske da na sebe privuku pažnju protivnika kako bi ostale jedinice lakše prolazile u dubinu grada. Ni to se, uslijed jačeg neprijateljskog pritiska, nije moglo u cijelosti ostvariti.

Borci Druge krajiške udarne brigade, nastupajući desno od Jablanice i lijevom obalom Sane, ušli su dublje u grad, ali ih je neprijatelj dočeka kao snažnim protivnapadom. Da bi se oslobodili pritiska i održali na dostignutoj liniji, hitno je

traženo da bataljoni Prve krajiške, ako na svom pravcu natupanja ne mogu ući u grad, dođu kroz stvorenu brešu i pomognu u odbijanju protivnapada...

Nijemci i ustaše nisu, međutim, olako ispuštali inicijativu iz ruku, pogotovu kad su dobili pojačanje: dvije tenkovske čete, dva bataljona domobrana iz 2. i 3. domobranske brdske brigade i dvije bojne ustaša.

Bataljoni Prve krajiške bili su sasvim angažovani na pravcima svoga nastupanja i prilično daleko od bataljona Druge krajiške, uklinjenih u gradu. Stoga nisu mogli koristiti stvorenu brešu i pomoći u odbijanju čestih protivnapada neprijateljevih jedinica. Sve to, ipak, nije bilo glavni uzrok nedovoljnog uspjeha u napadu na Bosanski Novi. U stvari, jedinice Pete krajiške brigade, i pored više ponovljenih napada, nisu uspjele da zauzmu Kulsko brdo koje dominira nad jugositočnim dijelom grada, a Osmu hrvatska (banijska) brigada nije ovladala Dvorum na Uni, Laudonovim šancem, Lebrenicom i Matijevićima, zapravo dijelom grada na lijevoj obali rijeke. Njihovo nedovoljno i neblagovremeno sadejstvo s jedinicama Prve i Druge krajiške brigade umanjilo je mogućnost da se dobro branjeni garnizon osvoji u skladu s predviđanjima i planom napada.

Uklinjeni bataljoni Druge krajiške, stalno tučeni bočnom vatrom s Kulskog brda i napadnuti s čela, bili su primorani da se užurbano povuku kako bi izbjegli borbu u okruženju. Nešto kasnije su i bataljoni Prve krajiške odstupili iz grada i došli na polazne položaje. U toj teškoj borbi, koja je trajala od 26. do 29. novembra 1942. godine, pominjane brigade nisu zauzele Bosanski Novi, ali su žilavom neprijatelju nanijele osjetne gubitke: ubijeno je više vojnika i oficira, 800 ih je zarobljeno, a zaplenjeno je, pored ostalog, 6 artiljerijskih oruđa, 100 puškomitraljeza i mitraljeza, 800 pušaka i znatna količina municije. Usljed rušenja drumske i željezničke komunikacije u dolini Une i Sane, saobraćaj je bio paralisiran više od dvadeset dana.

U borbi za Bosanski Novi život je izgubilo 35 i ranjeno 105 boraca Prve krajiške udarne brigade.

Na položajima na Novskoj planini, Prva krajiška je ostala do 5. decembra, svakodnevno odbijala napade protivnika, a zatim je, po naređenju Štaba Prvog bosanskog korpusa, otišla prema Sanskom Mostu da učestvuje u napadu na taj garnizon.

BRIGA O PARTIJSKO-POLITIČKOM RADU

Poslije formiranja Politodjela Prve krajiške udarne brigade, u kome su najprije bili Milinko Kušić, Boško Baškot i Beška Šiber, organizovanije se pristupilo političkom uzdizanju boraca i rukovodilaca, omasovljenju i učvršćenju partijske i skojevske organizacije. Stalne borbe i pokreti, međutim, nisu omogućavali da se učini koliko se željelo. U relativno kratkom vremenu je došlo i do promjena u Politodjelu. Milinko Kušić je postao komandant brigade, Boško Baškot je ranjen, a Beška poginula, Blažo Lompar je došao na čelo Politodjela, ali je ubrzo upućen na drugu dužnost.

U vrijeme žestokih borbi kod Bosanskog Novog i okolnih uporišta, Politodjel su sačinjavali Branko Perović, Radovan Grković i Zvonko Grahek, čijim je zauzimanjem znatno pojačan partijsko-politički rad.

Osobita je pažnja poklanjana poboljšanju rada partijske i skojevske organizacije. Kada je situacija dopuštala, članovi Štaba brigade i članovi Politodjela su prisustvovali partijskim ili skojevskim sastancima, ukazivali na greške i propuste i predlagali kako da se nedostaci otklanjaju. Kritika i samokritika su njegovane i podsticane da bi se što više razvilo osećanje odgovornosti i shvatilo koliko je ona neophodno potrebna u pripremama za borbene i druge zadatke.

U izvještaju koji je Politodjel 17. decembra 1942. uputio Centralnom komitetu KPJ, kaže se i ovo:

»Kroz pitanja kritike i samokritike nastojali smo da razvijamo duh partijnosti i odgovornosti članova pred Partijom, kao i da se to pitanje pravilno shvati i usmjeri pravilnim putem. Radom na podizanju lične odgovornosti partijaca i autoriteta Partije učinilo se prilično. Akcijom na Bosanski Novi pokazalo se da je ljudstvo, obuhvaćeno organizacijom, svjesno svoje funkcije i da je spremno i živote dati za interese Partije. Kao primjer požrtvovanja navodimo da je iz jednog našeg bataljona, u ovoj akciji, izbačeno iz stroja 14 članova (Partije), 4 kandidata i 6 skojevaca, i svega 3 obična borca.

Razvijajući partijnost i ličnu odgovornost članova, osjeća se da partijci počinju zapazati greške, kod sebe i drugih, i da zapazene greške počinju pravilno cijeniti...«

Oštro se zahtijevalo da se sasvim iskorijene inače rijetke pojave nedozvoljenog prisvajanja bilo kakvih stvari u toku borbe, na marševima i zastojima. Za borce i rukovodioce važno je pravilo da ne smiju bez odobrenja uzeti ni komadić hljeba ili kakve druge životne namirnice. S takvim stavom se izašlo na četne i bataljonske konferencije. Članovi KPJ i skojevci su prednjačili u objašnjavanju šta znači pravilan odnos prema narodu i njegovoj imovini, a takođe su primjerom služili u otklanjanju grešaka i samovolje. U slučajevima kada nije bilo drugog izlaza, kad se procjenjivalo da blaže kazne ne koriste, prema pojedincima su primjenjivane strože, odnosno strogo odmjerene kazne.

Da se borci ne bi čak ni dovodili u iskušenje da zaplijenjene stvari prisvajaju, u četama su osnovani kolektivni fondovi u koje su ulagani novac, satovi, odjeća i ostalo. O korišćenju zaplijenjenih stvari odlučivalo se kolektivno, pa samim tim i najpravičnije. Otuda, bez obzira na oskudicu u odjeći i obući, više nije bilo slučajeva nedopuštenog prisvajanja stvari.

Slabo držanje u borbi, panikerstvo i kukavičluk, čega je bilo doista malo, borci Prve krajiške nikako nisu trpjeli, pogotovu komunisti i skojevci, pa su oštro reagovali, bez obzira na to o kome je riječ. Ako bi se tako nešto dogodilo članu KPJ ili SKOJ-a, on bi, ponajprije radi jačanja organizacije, obavezno bio isključen.

Omasovljenju partijskih i skojevskih redova je posvećivana potrebna pažnja. Članovi Partije i skojevci obično su prednjačili u jurišima na neprijatelja, u bombaškim okršajima, uličnim borbama, zaustavljanju tenkova i obezbjeđivanju odstupnice, ali su zato i ginuli i bili ranjavani više od ostalih boraca. Kandidati za prijem u KPJ i SKOJ strpljivo su pripremani kako bi što bolje mogli odgovarati i liku i obavezama članova takvih organizacija. S njima su radili najizgrađeniji partijci, objašnjavali kakve osobine treba da posjeduje komunist, da se ideološki mora uzdizati i drugovima služiti za primjer. Glavni kriterij za prijem u redove KPJ bili su: hrabrost i zalaganje u borbi, odanost Partiji, disciplina i požrtvovanje u izvršavanju brojnih zadataka, ispravan odnos prema narodu, nesebičnost i drugarstvo.

U političkom radu mnoga su pitanja raspravljana na četnim i bataljonskim konferencijama. Uobičajena politička predavanja su prerastala u rasprave o stanju na savezničkim frontovima i o borbama u našoj zemlji. Borci su, istina, više pitali, tražili objašnjenja, a teže se usuđivali da izraze sopstveno razumijevanje događaja. Stoga se nastojalo da se oni podstaknu na to da učestvuju u diskusiji, da se ne ustručavaju i ne plaše ako u svom izlaganju u nečem i pogriješe. Konferencije su doprinijele da se borci sve više javljaju za riječ, naročito kada se razgovaralo o unutrašnjim pitanjima četa i bataljona.

Predasi između dvije borbe, pored ostalog, na inicijativu članova KPJ i SKOJ-a, političkih komesara i njihovih zamjenika, redovno su korišćeni za održavanje narodnih zborova, političkih mitinga, koji su prerastali u pravo veselje

naroda i boraca brigade. U takvim prilikama do izražaja su dolazile kulturne ekipe i bataljonski horovi. Izvođeni su skečevi, recitovane i pjevane revolucionarne pjesme. Da su programi bili i dobrog kvaliteta svjedoči, na primjer, podatak da su članovi kulturne ekipe Trećeg bataljona učestvovali na velikoj priredbi u Bihaću i pobrali snažan aplauz prisutnih. Takva je praksa nastavljena i kasnije. Zborovi i priredbe su održavani u više podgrmečkih sela, zatim u Cazinskoj krajini, kod Sanskog Mosta i Prijedora.

Prije napada na Bosanski Novi u brigadi je bilo 230 članova KPJ, 116 kandidata za člana KPJ i 317 skojevaca. Poslije težih borbenih okršaja, uslijed gubitaka, pomenuti broj se smanjio, ali je nadoknađivan primanjem novih članova. Iz podataka se vidi da je skojevska organizacija brojno rasla brže od partijske. To je bilo i sasvim prirodno, pošto su borci Prve krajiške bili većinom vrlo mladi i poletni ljudi.

BORBE U SANSKOM MOSTU I OKOLINI

Odbrani jakog garnizona na Sani, Nijemci, ustaše, domobrani i ustaška milicija, pridavali su izuzetnu pažnju. Na prilazima gradu, u njegovom centru i mnogim ulicama, bio je izgrađen velik broj utvrđenja, rovova i bunkera. Pored toga, spoljna linija odbrane je ojačana spletovima bodljikave žice. U selima bliže gradu: u Čaplju, Trnovi, Sasini, Brajića Tavanu, Demišovcima, Đedovači, Umcima, Mikanovom Brdu i drugima, postojale su jake posade. Braneci Sanski Most, Nijemci su ujedno branili značajno rudonosno područje rudnika Ljubije, koje su eksploatisali za potrebe sopstvene ratne mašinerije, i u isto vrijeme sprečavali širenje slobodne partizanske teritorije prema Manjači, Vrbasu, centralnoj Bosni, između Sane i Kozare. Odbranom Sanskog Mosta dijelom su štice komunikacije od Banjaluke prema Prijedoru i Bosanskom Novom. Uvučen u slobodnu teritoriju Podgrmeča, pogodan za iznenadne borbene ispade i pothvate, neprijateljski garnizon na Sani bio je trn u oku patizanskim jedinicama, njihovim pozadinskim ustanovama i narodnoj vlasti.

Za napad na Sanski Most i uporišta u okolini, Štab Prvog bosanskog korpusa je odredio Drugu i šestu krajišku brigadu Četvrtke krajiške divizije, Prvu i Četvrtu krajišku brigadu i Sedmu krajišku polubrigadu Pete krajiške divizije.

Grad i okolinu branile su ove neprijateljeve snage: 1, 2, 3. i 5. bojna 10. domobranske pješadijske pukovnije, 12. četa 721. grenadirskog puka 714. njemačke divizije i ustaška milicija nepoznate jačine. U toku borbe brojno stanje će se povećati pristizanjem pojačanja iz Prijedora: 3. bataljona 714. grenadirskog njemačkog puka, jedne domobranske jurišne bojne, odjeljenja tenkova 202. njemačkog oklopnog puka i dva voda artiljerijskih oruđa 3. baterije 661. artiljerijskog diviziona.

Zapoviješću Štaba Pete krajiške udarne divizije precizirani su zadaci Prve krajiške udarne, Četvrtke krajiške udarne, Sedme krajiške polubrigade i vrijeme početka napada. U uvodu zapovijesti je istaknuto, pored ostalog, daje napad na neprijatelja u Sanskom Mostu najbolja pomoć i sadejstvo proleterskim divizionima koje tuku neprijatelja kod Livna, Travnika, Donjeg Vakufa i Kotor Varoša, da je to ispunjenje zapovijesti druga Tita i zakletve - da se neće stati dok i jedan fašistički gad postoji u našoj zemlji. Borcima i rukovodiocima pomenutih brigada je ukazano da se oslobođenjem Sanskog Mosta stvaraju uslovi za uništenje ostalih neprijateljskih garnizona na komunikaciji između Bosanskog Novog i Banjaluke, da se tako dolazi u žitorodna i ekonomski značajna područja.

Prva i Četvrtka krajiška brigada i Sedma krajiška polubrigada, svrstane u tri kolone, pošle su u napad na uporišta i dio grada na desnoj obali Sane a Druga i Šesta krajiška brigada na njenoj lijevoj obali. Srednju napadnu kolonu sačinjavali su Prvi, Drugi i Treći bataljon Prve krajiške brigade, ojačane Prvim bataljo-

nom Četvrte krajiške brigade i potpomognute sa tri minobacača. Bataljoni su imali zadatak da Sanski Most ugroze s istočne strane, da vatrenim klinovima, napadajući rovove, bunkere i zgrade preuređene za odbranu, s boka i s leđa, prodiru u centar grada i savladaju otpor neprijatelja.

Treći bataljon, s komandantom Borkom Arsenićem i političkim komesarom Jusfom Imamovićem, iz Ki uvara je upućen u Šekovce i Trnovu, sjeverno od Sanskog Mosta, da osvoji ta uporišta, poruši uskotračnu prugu i spriječi dolazak pojačanja iz Prijedora.

Lijeva kolona, od tri bataljona Četvrte krajiške brigade, pojačana sa dva minobacača, uputila se neprijateljskim utvrđenjima i bunkerima u Čaplju, da ih istovremenim napadom s leđa i s čela osvoji, produži preko Sasine i izbije na liniju Marička, Bronzani Majdan i Pervan.

Desna kolona, u stvari jedan bataljon Sedme krajiške polubrigade, imala je zadatak da likvidira neprijatelja u Sasini, da mu ne dopusti da se povlači u Sanski Most kako se ne bi našao na leđima jedinica koje napadaju grad. Borci tog bataljona su bili dužni da prekopaju drum u Sasini, onemoguće prolaz neprijateljskim tenkovima, potom da zauzmu položaj ispred Donjeg Slivna i Dobrnje i štite pravac od Banjaluke. Isto tako jedan bataljon je raspoređen u zasjedu kraj drumu Banjaluka-Sitnica, u visini Grčke gradine, da osujeti eventualni pokušaj neprijatelja da otuda uputi pomoć u Sanski Most i dolinu Sane.

Druga i Šesta krajiška udarna brigada krenule su u napad na uporišta uzvodno i nizvodno na lijevoj obali Sane. Prvi bataljon šeste krajiške biće neposredno upućen na dio grada na lijevoj obali rijeke.

Artiljerijski divizion Prvog bosanskog korpusa će plotunima i bombardovanjem neprijatelja u gradu i ostalim uporištima objaviti pripremu i početak napada na svim pravcima nastupanja brigada.

Usljed slabog proračuna vremena za pokret i prilične udaljenosti od garnizona, jedinice Pete krajiške divizije su zakasnile i njihov napad nije počeo u predviđeno vrijeme, 10. decembra 1942. godine u 23 časa. Jedinice Četvrte krajiške divizije su pravovremeno napale neprijateljeve otporne tačke i utvrđenja na lijevoj obali Sane. Borci Prve i Četvrte krajiške brigade su trčeci pokušavali da nadoknade izgubljeno vrijeme i što prije stupe u borbu s neprijateljem. Njihovo zakašnjenje je, međutim, protivniku dobrodošlo da se uspješno suprotstavi Šestoj krajiškoj brigadi, na lijevoj obali rijeke, da paralizuje njene napade i postigne preimućstvo. To je, opet, imalo za posljedicu da potom lakše pruži otpor Prvoj i Četvrtoj krajiškoj u borbama na desnoj obali Sane i prilazima gradu.

Napad je počeo dejstvom artiljerijskog divizona, eksplozijama granata koje su uzdrmale grad i jače branjena uporišta u okolini. Potom se paljba razgorjela na širokom prostoru, ali je najučestanije odjekivala na periferiji Sanskog Mosta. Borci Prvog bataljona Prve krajiške, u sadejstvu s Drugim bataljonom svoje i Prvim bataljonom Četvrte brigade, pokušali su ući dublje u grad, ali su svuda dočekivani iznenadnom i žestokom vatrom.

Trčeci brisanim prostorom između obala Sane i željezničke pruge, Prva četa je željela neprimijećeno da prođe liniju odbrane, da pored katoličke crkve uđe u grad i udari protivniku u leđa. Kada je politički komesar čete Rade Čupurdija već pomislio da su u tome uspjeli, u blizini je najprije grunuo protivtenkovski top, a potom su se njegovoj paljbi pridružile puške i puškomitraljezi. Borci su poplegli na smrzlu zemlju i nanišani u protivnika. Zaredali su rafali i plotuni. Komandir čete nije želio da se stoji u mjestu i borce je poveo na juriš. Za kratko vrijeme protivtenkovski top se našao u njihovim rukama, ali ga nisu mogli upotrebiti da razbijaju utvrđenja zato što nije imao nišansku spravu i zatvarač. U povlačenju su neprijateljski vojnici onesposobili oruđe i pokušali da sakriju sanduke granata. Ukratko, komandir i politički komesar čete bili su zadovoljni

početnim uspjehom, postignutim bez gubitaka, pa su željeli i više - da potpuno očiste dio grada do mosta na Sani.

Druga i Treća četa, takođe, nanosile su udarce protivniku, postupno se uklinjavale u njegov raspored da bi razdvajali otporne tačke i lakše ih savladale. Neprijateljski vojnici su se najljuće branili iz zgrada bliže katoličkoj crkvi i iz Kurbegovića zdanja. Bombaši su upućivani da iznenađuju protivnika i često se nisu mogli domoći željenog cilja.

I od popove kuće, iz ledene tame, ponekad bi zagrominjalo oružje. Vod boraca se zaputio zgradi daje obuhvati sa strane. Paljba je odjednom prestala. Borci su široko otvorili oči - da ih ne iznenade aktivirane ručne bombe ili možda bajoneti. Prišli su vratima popove kuće i pokušali ih otvoriti da provjere ko je unutra. Iza zaključane brave začulo se komešanje i suzdržani vrisak. Politički komesar Čupurdija jače je cimnuo bravom i glasnije doviknuo:

- Otvarajte!

Na metalni zvekat ključa borci su okrenuli cijevi u duplju kućnog mraka.

- Ko je unutra?

- Žene i djeca - neujednačeno se pomiješalo više ženskih glasova.

- Ima li Nijemaca i ustaša?

- Bili su nešto ranije. Tu oko kuće. I pucali su - plačno je zborila žena, zabradena maramom, cijepteći od straha.

- Šta se toliko plašiš? - upita komesar.

- Nama je došao sudnji dan - ne sakri ona od čega strijepi i nastavi:

- Mi smo izbjeglice iz Kjuča i Sanice. Ustaše nam rekoše da vi ubijate...

- Ne diramo žene i djecu. Ne plašite se. I ostanite u kući dok borba traje.

Borci us produžili naprijed i oružje okretali prema zgradama iz kojih je najčešće pucalo. Na njihovom desnom krilu je Treća četa, s komandrom Petrom Jovišićem Lebarnikom, savladala više utvrđenih zgrada i težila da prodre dublje u grad. Borci su primorali vojnike da bezglavo umaknu iz zgrade finansijskog ureda i zaklone potraže u susjednoj ulici. Iza sebe su ostavili nešto ratne opreme, odjeće i obuće.

Neki borci su uspjeli da zamijene poderane cipele. U novoj i nerazgazaženoj obući nisu baš najspretnije koračali, ali nisu imali vremena da tome obrate pažnju. Uskoro su, naime uletjeli u okršaj nedaleko od zgrade finansijskog ureda.

Događalo se i to da su se domobrani krili kako ne bi bili zarobljeni. U jednoj kući borci su pitali domaćicu da li se kogod tu sakrio. Pošto se previše klela da nikoga nema, borci su posumnjali daje neiskrena. Jedan je otvorio ormar i otuda izvukao naoružanog domobrana. I pod krevetom je nađen vojnik s oružjem. Zarobljenici su se brzo pribrali od straha, čak izrazili želju da ostanu u Trećoj četi i krenu u borbu. Primljeni su bez podozrenja i jedan se ubrzo istakao pogodivši ustašu koji je pretrčavao iz jednog zaklona u drugi.

Borci Drugog bataljona, pod komandom Cvije Mazalice i Svetka Kačara, pošto su, preko željezničkog mosta, ušli u grad i savladali periferna uporišta, smjelo su nastupali dalje i postizali dobre rezultate. U osvajanju zgrada i bunkera je prednjačio vod boraca Treće čete, s vodnikom Jovanom Damjanićem. Oni su bombama i sasređenom vatrom neutralisali više vatreneh tačaka branioca. Iz jedne zgrade, dok su se prikradali njenom zidu da ubace bombe, na Damjanića i nekoliko bombaša se sručila posuda ključale vode i zamalo ih nije ošurila. Kad su izmakle opasnosti, vodnik Damjanić je šaljivo primijetio da je vrela voda prosuta da ih zagrije u ovoj mrzloj noći.

Uklinjavajući se sve dublje u grad, Damjanićev vod je želio da se dohvati mosta preko Šane, da ga čvrsto drži u rukama i uspostavi vezu s jedinicama Šeste krajiške brigade na lijevoj obali rijeke. Na domaku mosta smjenjivali su se juriši i protivjuriši. Protivnik je davao neočekivano žestoko otpor. Po tome se dalo zaključiti da očekuje pomoć - zacijelo u tenkovima i motorizaciji - od garnizona

u Prijedoru i uporišta na lijevoj obali Sane. Dok se, predvodeći bombašku grupu, privlačio vatrenoj prepenci na putu do mosta, vodnik Damjanić je odjednom klonuo. Približio mu se Miloš Damjanić i pokušao ga iznijeti u obližnji zaklon. No i on je pogođen i obojica su izdahnula od zadobijenih rana.

Borci Prve i Druge čete Drugog bataljona Četvrte krajiške brigade, koji su prvi put učestvovali u uličnim borbama, išli su rame uz rame s drugovima iz Prve krajiške brigade. Iz njihovih grla često su se orili povici:

- Udri Krajino! Naprijed, rodilo ti žito!

Bili su to njihovi često ponavljani i omiljeni povici, kojima su najvjernije izražavali svoje raspoloženje uoči juriša. Tako je Prva četa stigla do oružničke kasarne i na juriš je zauzela. Borci Druge čete stigli su do bolničke zgrade, ali dalje nisu mogli. Poslije ponoći neprijateljski vojnici su se pribrali, bolje organizovali vatru i uspješnije se branili.

Kod uporišta Čaplja, koje su napadali Prvi i Treći bataljon Četvrte krajiške brigade, neprijateljski vojnici su neočekivano pružili žilav otpor. Ustaše su primoravale domobrane, prijeteci im strijeljanjem, da ne prihvataju pozive za predaju i da žestoko tuku. Komandant Prvog bataljona Simo Bajić Brko je pokušavao ubijediti domobrane da uzaludno ne gube glave, i dovikivao:

- Ajde, ljudi, predajte se! Nemojte badava ginuti!

Na njegove pozive uslijedila je neka zloslutna šutnja. Simo je mislio da će ga domobrani poslušati i došao blizu jednog bunkera da ih opet pozove. Iznutra su zatreštali puškomitraljezi i puške. Komandant Prvog bataljona je pogođen u lice pao i odmah izdahnuo. Ozlojeđeni borci su pojurili na bunkere da osvete komandanta. Nesmotrenost je donijela nove žrtve, a bunkereri nisu zauzeti.

Na drugoj strani su bok neprijateljske odbrane u Čaplju napadali borci Trećeg bataljona. Osione ustaše su izletjele iz bunkera i jurišale da odbiju napad. U borbi izbliza poginuo je Jole Marić, zamjenik komandanta bataljona. Na Čaplju je palo 12 boraca, a 23 su ranjena. Uprkos svemu neprijatelj nije savladan u prvim časovima borbe. Dogodiće se to tek sutradan; zapravo će ustaše i domobrani bezglavo pobjeći u Sanski Most, ostavljajući nešto oružja i ratne opreme. U okršaju je zarobljeno 25 domobrana i 1 oficir.

Treći bataljon Prve krajiške brigade je likvidirao neprijatelja u Šehovcima i Trnovi, zarobio domobransku radnu bojnu, postavio zasjede pored željezničke pruge prema Prijedoru i obezbjeđenje od pravca Sasine. Potom su komandant Borko Arsenić, politički komesar Jusuf Imamović i zamjenik komandanta Mirko Zec izdvojili grupu boraca da priručnim alatom razruše željezničku prugu u dužini više od jednog kilometra.

Na pravcima napada boraca Druge i Šeste krajiške udarne brigade nalazila su se uporišta ojačana brojnim zemljano-drvenim bunkerima i načičkana dvostrukim preprekama od bodljikave žice. Za svako od tih uporišta vodila se ogorčena borba.

O razvoju borbene situacije, u izvještaju štaba Prvog bosanskog udarnog korpusa, zapravo telefonskoj depeši Vrhovnom štabu NOV i POJ, rečeno je: »Poslije 2 sata likvidiran je Brajića Tavan, a poslije 3 sata Djedovača. Nakon 5 sati i 5 uzastopnih juriša pali su Umci, Mikanovo Brdo, Kamengrad, Čaplje, Kruhari, a u jednom naletu i čuveni po utvrđenjima i zločinima Demišovac...«

Iz uporišta su ustaše i domobrani bježali u Sanski Most i tako pojačavali odbranu u gradu. Njihove protivjuriše morao je izdržati i Prvi bataljon Šeste krajiške brigade, u borbama na lijevoj obali rijeke. Komandant Četvrte krajiške divizije Josip Mažar Šoša stalno se brinuo o obezbjeđenju od Prijedora, te je Druvoj krajiškoj brigadi naredio da se, poslije savlađivanja neprijateljskih uporišta na zapadnim prilazima Sanskom Mostu, okrene prema Oštroj Luci, Briševu i Ljubiji. Treći bataljon je izbio na raskršnicu drumova kod Dževera, tu postavio mine i zasjede i kontrolisao put prema Prijedoru i Ljubiji.

U samo svanuće u gradu uzavrijelom od pucnjave hladnoća je više stezala i magla se zgušnjavala. Slaba vidljivost je smetala borcima i više su rizikovali u nastupanju. Događalo se i to da pojedini neprijateljski vojnici izlete iz magle i gotovo sumanuto jurišaju. Njih je bilo teško razaznati i na vrijeme onemogućiti da otvore vatru. Opasnost je vrebala i od ustaša prikrivenih na tavanima zgrada, u podrumima, jer su podmuklo pripucavale u leđa borcima. Puškomitraljesca Iliju Karlicu i njegovog pomoćnika Dušana Plavšića iznenadio je ustaša prikriven na tavanu zgrade odakle su njih dvojica nišani i opaljivali u dubinu ulice, na grupu vojnika u trku. Dušan je dobio kuršum u leđa i na mjestu ostao mrtav, a Ilija je teško ranjen. Na njegov povik, odmah su mu u pomoć priskočili drugovi i ustaša je ubijen.

U samo svitanje se vatreni обруч oko uporišta u gradu počeo sve više stezati. Svaki čas se moglo očekivati da otpor prestane i grad osvane u slobodi. Komandanti bataljona davali su uputstva komandirima četa kako da se dalje napreduje. Ohrabivalo je i saznanje da su borci Šeste krajiške brigade pristigli s lijeve strane do mosta na Sani i vrebali priliku da pretutnje preko... Ali ...

Jutro je donijelo neugodnost kakva se nikako nije očekivala.

U leđa borcima Prve i Četvrte krajiške brigade, dok su napadali na posljednja uporišta u gradu, udarile su ustaše iz Sasine otvorivši ubitačnu vatru. U prvi mah niko nije mogao odgonetnuti šta se to dešava. Izlaz se morao tražiti u izuzetno nepovoljnoj situaciji, ukratko, trebalo se spasavati iz vatrene čeljusti. Shvativši da su iznenađeni, borci su razborito prihvatili upozorenje komandira i političkih komesara da ostanu pribrani i hladnokrvni.

- Biće borbe prsa u prsa. Pripremite bombe i noževe! - odjeknule su zapovijedi komandira četa.

I počelo je izvlačenje iz grada. Nijemci i ustaše su to osjetili i ne čekajući krenuli da sustižu. U kritičnim trenucima ispoljila se zadirvljujuća nesebičnost boraca i samopožrtvovano drugarstvo u pružanju pomoći i teškim ranjenicima. Drugovi su ranjenike uzimali na pleća ili nosili na nosilima, a kada bi se pri tom sreli s neprijateljem za trenutak bi ih ostavljali da bi prokrcili prolaz, a onda bi se opet hvatali nosila. U odbrani ranjenih drugova živote nisu žalili Đuro Vukić, Milan Kačavenda, Đoko Došen, Trivo Bilbija, Luka Kecman, Novak Pašagić, Mićo Ostojić, Đuro Krčmar, Drago Zorić i drugi.

Neprijateljski vojnici su istrčali iz zgrade željezničke stanice i legali za nasip željezničke pruge da bi prekratili odstupnicu borcima Prvog bataljona. Iz magle, od nasipa koji se samo nazirao, naizmjenično su, uz učestalul paljbu, dopirale prijetnje i psovke da se niko živ neće izvući. Borci su sve češće skretali i upirali pogled na komandire vodova i četa, na političke komesare, da bi nešto određenije čuli o krkljancu u kome se nalaze. Za objašnjenja jednostavno nije bilo vremena i odjednom se pronijelo naređenje komandanta bataljona:

Protivjurišem zbaciti bandu s leđa! Povlačiti se istim pravcem kuda smo sinoć upali u grad!

Načelo jurišnih grupa došli su vodnici i desetari, azatim su zagrmjele ručne bombe i zaredali puškomitraljeski rafali. Ustaše su počele uzmicati. Otvoren je prolaz pored Sane. U tome kratkom i žestokom sudaru palo je nekoliko boraca.

Do 8 časova, 11. decembra, jedinice Prve i Četvrte krajiške brigade uglavnom su izmakle ispod udara neprijatelja i stigle na polazne položaje. U gradu je ostala desetina boraca Prve čete Prvog bataljona. Oni u borbenom zanosu nisu primijetili da se njihovi drugovi povlače. I kada se već mislilo da niko od te desetine nije ostao živ, njeni su borci zdravi banuli, poslije 24 časa, i tražili da se priključe svojoj četi. Na pitanje gdje su bili, desetar Mićo Jakovljević je objasnio da su kasno shvatili šta se dogodilo i više nisu imali mogućnosti da se povuku.

Neprijateljski vojnici su željeli veći zalogaj - da unište glavninu partizanskih jedinica u gradu - nisu otkrili pomenutu desetinu, koja je predanila u otvoru jednog kanala, na obali Sane, čim je pao mrak, neprimijećena je izmakla.

Na polaznim položajima, kada su borci i rukovodioci predahnuli, vršena je analiza minule borbe, raspravljalo se o tome kako su neprijateljski vojnici iz uporišta u Sasini uspjeli da osvanu u Sanskom Mostu i sruče vatru u leđa bataljona uklinjenih u gradu. Bilo je očigledno da Prvi bataljon Sedme krajiške polubrigade nije izvršio dobijeni zadatak - da likvidira neprijatelja u Sasini, odnosno da spriječi njegov pokušaj da se povuče u Sanski Most. O tome je Slavko Rodić, komandant Pete krajiške udarne divizije, u naređenju za blokadu grada, analizirajući uzroke povlačenja, konstatovao i ovo:

»Prvi bataljon Sedme brigade nije se dovoljno založilo da upornom borbom veže neprijatelja u Sasini za sebe, a uz to nije svoju aktivnost razvijao na pravcu Sasina-Sanski Most, nego se rokirao udesno...«

I pored toga što je napad odbijen, komandant neprijateljskih jedinica u Sanskom Mostu nije se osjećao sigurnim i pomoć je zatražio iz susjednih garnizona. Iz Bosanskog Novog su pohitali, komunikacijom preko Prijedora, 3. bataljon 741. njemačkog grenadirskog puka, dijelovi 661. artiljerijskog diviziona, četvoro bornih kola, dio bataljona 202. oklopnog puka i Samostalna domobranska jurišna bojna. Pomoć je, takođe, upućena iz garnizona u rudniku Ljubiji.

Nijemci, ustaše i domobrani koji su nastupali drumom uz lijevu obalu Sane, naišli su kod Dževara na zasjedu boraca Trećeg bataljona Druge krajiške udarne brigade. Borba je počela ujutru, kada je njemački tenk naišao na minu i stao. Za njim su stigla tri tenka i otvorili vatru. Pristiglo je i 12 kamiona punih vojnika, koji su poskakali s karoserija i odmah krenuli u napad. Protivtenkovski top je otvarao vatru da odbije tenkove. Predosjećajući opasnost Nijemci više nisu išli pravo drumom, nego su skrenuli lijevo i desno da ugroze bokove boraca Trećeg bataljona. U takvoj situaciji moralo se odstupiti od druma i njemački tenkovi su produžili u Sanski Most. Kod mosta na Sani su manevrisali i pojačali napad da bi potisli borce Šeste krajiške brigade iz dijela grada na lijevoj obali rijeke.

Već naredne noći obnovljen je napad na neprijatelja u Sanskom Mostu i uporištima koja nisu zauzeta. U napad su opet krenuli bataljoni Prve, Druge, Četvrte i Šeste krajiške brigade. Nijemci, ustaše i domobrani su očekivali protivudar i pojačali su svoje odbrambene linije. Naročitu su pažnju obratili podizanju dvostrukih žičanih prepreka ispred bunkera i rovova, da bi zatvorili ulaze u grad i lakše odolijevali. Dok su to užurbano činili, vojnici su bili izloženi artiljerijskoj i minobacačkoj vatri brigadnih oruđa korpusnog artiljerijskog diviziona. Bombardovanje iz topova i minobacača pojačano je uveče, neposredno pred napad na linije odbrane istočno i zapadno od grada.

U 22 časa jedinice Prve krajiške udarne brigade stigle su pred žičane prepreke, pred rovove i bunke u istočnom dijelu Sanskog Mosta i pokušale upasti unutra. Žestoka paljba je otvorena i na pravcima napada Druge i Šeste krajiške brigade. Grad se našao u vatrenom obruču. Neprijateljski vojnici umješno su se branili i nisu dali da se zađe iza njihovih leđa. Prednost su imali u dobrim zaklonima, ravnom terenu i žičanim preprekama. U svanuće su počeli krstariti tenkovi da bi pojačali odbranu na žešće napadnutim sektorima. Iz mitraljeza i topova zasuli su borce Prve krajiške brigade, koji su napadali željeznički most i stanicu. Poslije su stigli Golom polju, s namjerom da borcima Drugog bataljona Druge krajiške brigade zađu za leđa.

S rađanjem dana neprijatelj je sve više ispoljavao nadmoć i češće nasrtao da se sasvim oslobodi pritiska. Potpuno se koristio ravnim terenom, naizmjeničnim puškomitraljeskim rafalima i hicima iz pušaka tukao po streljačkom stroju Prvog i Drugog bataljona Prve krajiške. Tada se uvidjelo da se jedinice neće moći probiti u grad i naređeno je povlačenje.

U toku dana protivnik nije ostavljen na miru. S okolnih visova dolijetale su artiljerijske i minobacačke granate, iznuravale neprijatelja i nanosile mu gubitke. Oštećen je i jedan avion, koji je prinudno sletio na poljanu pored grada. U isto vrijeme su vršene pripreme za naredni napad na grad i na neprijateljsko uporište u Sasini.

Pravci napada na Sanski Most opet nisu mijenjani. Drugi bataljon Prve krajiške, s komandantom Cvijom Mazalicom, približio se neprijateljskoj odbrani istim pravcem kojim je prethodne noći pokušao ući u grad. Treća četa je dobila zadatak da likvidira bunkere kod željezničkog mosta i produži u centar. Za njom je išla Prva četa. Borci Druge čete su pripremljeni da obezbjeđuju prolaz kod mosta i udaraju u leđa izolovanim bunkerima i rovovima spoljne linije odbrane.

Zadatak je bio dobro zamišljen, ali i teško ostvarljiv. Već u prvom naletu, kada se grupa boraca Treće čete domogla prepreke od bodljikave žice i počela je sjeći, zasuta je vatrom iz automatskog oružja i bila primorana da se povuče stotinjak metara.

Komandir čete je obavijestio komandanta bataljona da se nikako ne može naprijed, da ubitačna vatra i prepreke dočekuju borce na svakom koraku. Komandant je došao u prvu borbenu liniju da se uvjeri kakvo je stanje i eventualno podstakne borce da prođu u grad. Pod kišom kuršuma savjetovao se s komandirima i političkim komesarima da bi čuo i njihovo mišljenje. Svi su bili saglasni da se neprijateljska odbrana lakše može savladati na prostoru 200 metara od mosta. Tamo je odmah upućen vod boraca Druge čete da prosijeku bodljikavu žicu i otvore prolaze. Za njima su krenuli i ostali vodovi. Dvojica boraca, s oružjem i makazama za sječenje žice u rukama, domogli su se bodljikave prepreke u blizini rovova, ali su odmah bili primijećeni i na njih je sručeno više puškomitraljeskih rafala. Jedva su izvukli živu glavu.

I na drugim stranama nije se moglo kroz spoljnu odbranu. A svuda je vrilo od neujednačene pucnjave. Teško je bilo savladati brisani prostor. Borci Prvog bataljona, s komandantom Perom Durićem, nekoliko su puta pokušavali da uđu u grad i svagda su bili odbijeni pravim vatrenim organom. Na kraju je uslijedilo povlačenje na polazne položaje.

Uporište u Sasini napali su borci Četvrtke krajiške brigade, pod komandom Milutina Morače, donekle kivni na protivnika koji je baš odatle ranije pohitao da udari u leđa partizanskim jedinicama koje su već bile u Sanskom mostu. Tri bataljona su se stuštila na Sasinu, neprijateljskim vojnicima zadali snažan udarac i natjerali ih da bezglavo pobjegnu. Zaplijenjeno je 56 minobacačkih granata, 3 sanduka municije, 3 puške i 2 nagazne mine. Na bojištu su ostala 4 mrtva neprijateljska vojnika. Osvajanje Sasine bilo je i od nemalog ekonomskog značenja, jer su pri tom zaplijenjene znatne količine raznih životnih namirnica i poboljšana ishrana boraca.

Kada se uvidjelo, poslije nekoliko napada, da se neprijatelj u Sanskom Mostu ne može savladati, uslijedila je blokada. Prvi i Drugi bataljon Prve krajiške brigade držali su položaje sjeveroistočno od grada, gotovo nadomaku spoljne linije neprijateljeve odbrane. Na drugoj obali Sane neprijatelja su blokirale jedinice Četvrtke krajiške udarne divizionje, Držanje blokade je zahtijevalo da se obezbijedi zaleđe jedinica na položaju iznad grada. Stoga je Treći bataljon Prve krajiške upućen nizvodno, desnom obalom Sane, da odbije napade od Prijedora. Njemu je pridat Treći bataljon Četvrtke krajiške brigade, s komandantom Vidom Bodi-rožom Vicukom, sa zadatkom da se potpuno zatvori prostor između Sane i Gomenice, u visini Usoraca, Pejića, Gačana, Rakelića, Miljakovaca, Tomašice i Busnova.

Prvi, Drugi i Četvrti bataljon Četvrtke krajiške posjeli su položaje sjeveroistočno od Sasine i Škrļevite s ovim ciljem: da zatvore pravac od Bronzanog Majdana, preduzimaju akcije u Maričkoj, bliže komunikaciji Banjaluka - Prije-

dor, da rasterete desni bok Trećem bataljonu Prve krajiške i svome Trećem bataljonu.

Bataljoni Sedme krajiške polubrigade vršili su pritisak na Viluse i Kadinu Vodu da bi rasteretili desno krilo Četvrte krajiške brigade.

U napadu na Sanski Most ispoljile su se izvjesne slabosti koje su doprinijele da neprijatelj lakše odoli pritisku. Napad jedinica Četvrte i Pete krajiške divizije, o čemu je već bilo riječi, nije bio dobro usklađen i nije u isto, zakazano vrijeme, otpočeo na svim pravcima. Neprijatelju je to pomoglo da se lakše pregru-piše, da prema potrebi upućuje jedinice u ugroženije dijelove grada da bi poja-ćao odbranu i prelazio u protivnapade. Obavještajnim putem dobiveni podaci da su neprijateljske jedinice demoralisane i da će brzo pokleknuti - nisu odgo-varali stvarnom stanju. Otuda iznenađenje kod boraca, a takođe i nedoumica šta se to dešava kada su očekivali daleko slabiji otpor protivnika. Nije se dovoljno i uporno istrajalo u pokušaju da više vodova, bez borbe i neopaženi, uđu u grad, te da neprijatelja iznenade, zbune i lakše savladaju u času kada počne napad na spoljne linije odbrane. Bez razloga je izostao ranije dobro oprobani i uspješno primjenjivani takozvani udar vatrenim klinovima, njihovo smrtonosno širenje u bokove i pozadinu neprijateljstvenih jedinica. Napad je, uglavnom, izvođen strogo frontalno, klasičnim streljačkim strojem. To je usporavalo nastupanje i nije pro-lazilo bez znatnih gubitaka. Uza sve to, neuspjehu je doprinijelo nedovoljno sna-žanje Prvog bataljona Sedme krajiške polubrigade, koji nije dejstvovao shodno primljenom zadatku, čime je dopustio ustaškoj jedinici iz Sasine, jačine oko 400 vojnika, da uđe u Sanski Most i udari u leđa borcima Prve i Četvrte krajiške brigade.

U želji da se neprijatelj savlada, napadi su ponavljani uprkos upozorenju Vrhovnog štaba, koji je svojom depešom naglasio da se Sanski Most napada dok se situacija kod neprijatelja ne izmijeni. A ona se izmijenila u korist protiv-nika, 12. decembra, kada su mu znatna pojačanja stigla iz Prijedora i Ljubije.

Mada Sanski Most nije oslobođen, u višednevnim teškim borbama postig-nuti su zapaženi rezultati. Tome su značajno doprinijeli i borci Prve krajiške udarne brigade. U napadu je uništena cijela jugoistočna spoljna odbrana grada, uporišta u Sasini, Čaplju, Trnovi, Škrljevitaj, Šehovcima, a takođe spoljna od-brana i više uporišta na lijevoj obali Sane. Djelimično je uništena i željeznička pruga i drum između Prijedora i Sanskog Mosta.

U toku trodnevne borbe jedinice Prve krajiške su ubile i ranile oko 250 i za-robile 189 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjen je 1 protivten-kovski top, 1 haubica, 2 minobacača, 180 pušaka, 2 automata, 5 pištolja, veće ko-ličine ratnog materijala i municije. Ekonomski uspjeh bio je povoljniji nego bilo u kojoj borbi ranije. Od ustaških krovloka zaplijenjeno je, pored ostalog, oko 3.500 grla krupne i sitne stoke i 20 vagona žita.

U borbi je palo 40 i ranjeno 88 boraca Prve krajiške brigade.

POKUŠAJI DEBLOKIRANJA SANSKOG MOSTA

Neprijatelj je nastojao da se oslobodi pritiska, da bataljone Prve krajiške i ostalih brigada odbaci dalje od grada. Stoga je preduzimao napade od Prijedora, Ljubije i Banjaluke, a ponekad iz Sanskog Mosta, pa su u vrijeme četrdeseto-dnevne blokade često izbijali veći i manji okršaji.

Borci Prvog i Drugog bataljona Prve krajiške su očekivali da će neprijatelj, zbog nedostatka hrane, ogrijeva, pojave tifusa i drugih zaraznih bolesti, pokušati da se izvuče prema Prijedoru ili Banjaluci, i budno su pratili njegove pokrete. Na domaku grada, duž položaja Prvog i Drugog bataljona, iskopani su mnogi ro-vovi i pripremljeni zakloni da se lakše i bezbjednije odbijaju napadi. Rovove od

Sane do Delića i Majkića kuća ponekad su gađali neprijateljska artiljerija i minobacači. Njima je uzvraćeno istom mjerom i čarkanja su nastavljana.

Na položaju u hrastovoj šumi, na mjestu gdje su iskopani rovovi, nalazila se i svježa humka, bez belega, očividno u nevolji i na brzinu izrasla. Desetar Ilija Stambolija je objasnio drugovima da je tu nešto ranije, kada se izmicalo iz Sanskog Mosta, pao smrtno pogođen, u odbijanju neprijateljevog protivnapada, Lazo Šijan, daje nešto kasnije tu i sahranjen, pod fijukom zrna koja su dolijetala iz pušaka i mitraljeza u blizini. Tako je, sticajem ratnih okolnosti, pali borac bio s drugovima iz svog bataljona na istom borbenom položaju punih sedamnaest dana, dok oni nisu pošli dalje od grada.

Ono što se pretpostavljalo ubrzo se i obistinilo. Iz Sanskog Mosta najprije su izlazile grupe vojnika da pljačkaju namirnice u opustjelim Šehovcima i drugim selima, ali su dočekivani paljbom i primoravani da bježe. Nakon toga će uslijediti i napadi neprijatelja, naročito od Prijedora, da se Sanski Most deblokira.

Nijemci i ustaše su 17. decembra vozom pošli iz Prijedora u Sanski most. U vagonu su stavili džakove pijeska da imaju zaklone u slučaju napada, a ispred prednje lokomotive postavili su dva otvorena vagona, natovarena šljunkom, da bi se time obezbijedili od eventualne eksplozije mine. Voz je lagano milio i zastajkivao u željezničkim stanicama. U željezničkoj stanici u Pejićima oficiri su izašli iz vozova da izvidaju i otpravnika voza su upitali da li je primijetio partizane. Kad su dobili odgovor da ih nije vidio, zaključili su da mogu produžiti do Trnove i tu se razviti za borbu.

Voz je opet huktao prolazeći pored vodenica na Sani. Iz prednje i zadnje lokomotive vijorio je gust ugljeni dim.

Na četvrtom kilometru od pejičke željezničke stanice, iz ogoljenog šumarka, vrebale su oči boraca Trećeg bataljona, koji su nestrpljivo čekali da voz stigne mjestu gdje su neprimijetno bile razmaknute šine. Nijemci i ustaše nisu, po običaju, nasumice otvarali vatru i po tome se dalo zaključiti da suviše ne strahuju. Opreznost je, ipak, bila njihova odlika i voz je stao na nekih dvjesto metara od razmaknutih šina. Borci su gorjeli od želje da im vodnik Đuđa Srdić dopusti da upotrebe oružje, da izrešetaju lokomotivne i vagonu. A on je samo strogo upozorio:

- Glave zemlji i mir, drugovi!
- Nešto sumnjaju? - otelo se puškomitraljesku Peri Davidoviću.
- Provjeravaju - uzvratio je vodnik. - Ništa ne smeta. Ne vjerujem da će zamku otkriti. Lezi tamo, Pero, i čuti!

Vodnik očito nije želio da više razgovara.

Njemački oficir je imao neku alatku u ruci i njome kvrckao po šini. Metalni zvuk se rasprostirao do voda boraca u zasjedi. Oficir se odjednom sagnuo, uvo prinio šini i nešto osluškivao. Potom je samouvjereno odmahnuo rukom i otišao u vagon.

Lokomotive su neujednačeno zahuktale i krenule. Otvoreni vagoni ubrzo su naišli na razmaknute šine, čelik je resko ciknuo i točkovi su se žarili u zemlju. Istog časa su iz zaklona iznad pruge zamahnule ruke bombaša. Eksplozije su se prolomile dolinom Sane i zaštekalo je oružje. U izvještaju o toj akciji je zapisano i ovo:

»Jedinice su dočekale jedan neprijateljski voz, koji je vozio domobrane i Nijemce iz Prijedora za Sanski most. Naši borci su voz bacili iz šina i uništili lokomotivu, kao i nekoliko prednjih vagona, a zatim bacili bombe u vagonu gdje su se nalazili Nijemci, ujedno otvorivši mitraljesku i pušcanu vatru. Tom prilikom neprijatelju su nanijeti veliki gubici u mrtvima i ranjenima. Zaplijenjen je i jedan njemački mitraljez, nekoliko pušaka, 2.000 pušcanih metaka i dosta pionirskog alata. Pored neprijateljskih žrtava, koje je zadnja lokomotiva uspjela da odvuče, na polju je nađeno pet mrtvih hitlerovaca, među kojima i jedan oficir.»

Nijemce nije obeshrabrio neuspjeh i sutradan su krenuli daleko većim snagama, vozom stigli da pejičke željezničke stanice, a dalje produžili pješke, u kolonama i razvijeni u strijelce. Komandant bataljona Borko Arsenić, politički komesar Jusuf Imamović i zamjenik komandanta Mirko Zec su to i očekivali - znali su da neprijatelj neće mirovati - i blagovremeno su preduzeli mjere da se protivniku pripremi iznenađenje i namjesti klopka. Borci su raspoređeni u jedan prokop od bujica na čistoj padini, kilometar udaljenoj od željezničke stanice. Pozadi je bilo raštrkano selo, a još dalje pošumljeni visovi. Nijemci su, po navici, očekivali da partizani mogu pružiti otpor na ivici udaljene šume, ali tek negdje na granici između Pejića i Usoraca.

U pripremanju klopke rukovodioci Trećeg bataljona su procijenili da će uspjeh biti veći ako jedna četa boraca zalegne u Breziku da bi ošinula neprijatelja u bok i požurila da mu prekрати odstupnicu. Pojačanje je zatraženo od Vida Bodirože Vicuše, komandanta Trećeg bataljona Četvrte krajiške brigade. On se oduševio pripremom akcije i četu boraca hitno uputio da, istureni na desnom krilu borbenog rasporeda, sačekaju i vatrom ošinu Nijemce.

Bataljon njemačkih vojnika vozom je stigao u Pejiće. Taman je minulo podne. Slabašno sunce povremeno je izvirivalo 'z oblaka koji su plutali preko sela razbacanih po brežuljcima i zgušnjavali se iznad udaljene Kozare.

Svrstani u nekoliko kolona, Nijemci su pošli uzbrdicom i stigli do Damjanovića kuća. Glasno su razgovarali i slobodno išli. Na stotinjak metara ispred prokopa, u kome su ih oči boraca već gledale preko nišana oružja, vojnici su počeli zastajkivati da sačekaju kolone od Miljevića i Grujčića kuća. Za kratko vrijeme prostrana padina bila je prepuna Nijemaca koji nisu ni slutili šta ih očekuje. A komandant bataljona Borko Arsenić nekoliko je puta upozorio da se, preko veze, prenese duž zaleglog stroja da niko ne otvara vatru dok se njegova strojnica nê oglasi.

Uz komandanta i političkog komesara šćućurio se dječak iz sela bliže Prijedoru. On je trkom stigao prokopu, čim je primijetio pokrete neprijateljskih vojnika, naletio na napunjene puške i, zaprepašćen stao. Kad je vidio petokrake na kapama boraca, laknulo mu je i osmijeh mu prelio lice. Doveden je komandantu i komesaru. Od njega su do nali da Nijemci stižu pješke preko Miljkavaca i Gačana.

Dječak je sada čas gledao lice Arsenića i Imamovića, čas virkao kroz žbun divljih k pina i preplašen uvlačio vrat u ramena kad ugleda da su vojnici u šljemovima već sasvim blizu.

- Ne izviruj, mači! - opomenuo ga je Imamović.

Nijemci su krenuli da nagaze prekop. Išli su bahato, s oružjem na ramenu, a jedan je glasno ponavljao:

- Partizano, hodi vamo!...

Ostali su se smijali. Za opasačima su imali bombe štapare.

Dječak se gotovo privio uz komandanta i osjećao ubrzane otkucaje sopstvenog srca. A kad bi opet provirio kroz splet kupina, tada bi mu u očima narasle cokule vojnika i činilo mu se da će ga udariti i nagaziti pravo na glavu. Komandant osjeća da je ječak preplašen i smireno ga pita:

• - Mališa, zašto drhtiš?

- Nije me strah - odbija dječak i pomisao na tako nešto.

A onda, odjednom, ogluvješe mu uši od kratkog rafala i neujednačenih ploutuna. Nekoliko Nijemaca odmah padoše pogodeni. Ostali su u neredu potrcali da bi izbjegli ubitačnu vatru, domogli se žive ograde i počeli pružati otpor. Oglasio se i njihov teški mitraljez iz voza na željezničkoj stanici da pomogne isturenim i ugroženim odjeljenjima.

Komandant Arsenić je dobro procijenio da se njemačkim vojnicima ne smije dopustiti da se srede i zauzmu busije za odbranu i borce je podstakao najuriš. Iz prokopa su najprije izletjeli borci Vukšine čete Dušan Sovilj, Jovica Čurčić, Ilija Bujić, Ljubomir Zastavniković Šuco i drugi. Približili su se Nijemcima toliko da ih je dijelio samo seoski put i dvije međe. S male razdaljine su poletjele ručne bombe. Njihove eksplozije su ubile nekoliko neprijateljskih vojnika. Borci su to iskoristili da pretrče preko puta i nišane zaklonjeni ogoljelim rastinjem.

I četa Milana Skakića je istrčala iz prokopa i gonila Nijemce koji su updrno pokušavali da se odbrane i zadrže napad.

Paljba mitraljeza od voza i željezničke stanice postajala je preciznija i za trenutak je zaustavila nastupanje boraca Trećeg bataljona. Situacija se međutim izmijenila kada je žestoka vatra sručena u bok Nijemcima i postupno prenijeta u leđa njihovog borbenog rasporeda. To je Druga četa Trećeg bataljona Četvrte krajiške brigade krenula od Brezika da učini svoje.

Njemački vojnici nisu imali kuda nego da, štiteći jedni drugima odstupnicu i ginući, potraže zaklon iza nasipa željezničke pruge, uz obalu hladne i nabujale Sane. Neki su posrnuli i, smrtno pogođeni, ostali presamičeni na šinama. Prošli bi i gore da njihovi mitraljezi nisu učestano klokoitali usporavajući nastupanje streljačkog stroja Krajišnika.

I kada se komandant njemačkog bataljona, po činu major, već ponadao da će nasip željezničke pruge pomoći njegovim vojnicima da se srede i organizovano povlače, puškomitraljesku i pušчанu vatru su dobili u desni bok, od dijela nasipa koji nisu posjeli. Desetina boraca je iskoristila obližnji šumarak da neprijatelj izbjie na pogodan položaj i ugrozi bok protivnika. Njemački vojnici počeše bježati preko zaravni između željezničke pruge i rijeke da bi se domogli podlokane obale i otuda branili. Priličan broj njih nije uspio da pretrči brisani prostor i zauvijek su ostali na smrzloj zemlji. Nekoliko vojnika sumanuto su strčali u hladne talase, ali nisu isplivali na drugu obalu. Na željezničkom mostu je učutkan njemački puškomitraljez i zaštita desnog boka branioca sasvim oslabljena.

Paljba iz željezničke stanice i okolnih kuća značila je, međutim mnogo za njemačke vojnike koji su se izvlačili niz obalu Sane i željezničku prugu. U sam voz vojnici, osim nekoliko ranjenika, nisu stigli jer je cijela kompozicija morala ustuknuti nazad da izbjegne rešetanje iz partizanskih puškomitraljeza i pušaka.

Čuvši pucnjavu, na drugu obalu Sane spustila se četa boraca Druge krajiške brigade, otvorila preko rijeke vatru na Nijemce koji su se povlačili i više njih ubila.

I pored znatnih gubitaka, njemački vojnici žilavo su se branili, uporno nastojeći da se domognu Tadića i Topića brda i izbjegnju zaravan pored Sane. Na Tadića brdo iznijeli su teški mitraljez i štitili odstupnicu do Topića brda. Mitraljez bi nesmetano duže tukao da posada nije ubrzo bila ugoržena i s boka i s leđa. Uvidjevši da se mitraljez ne može iznijeti, nišandžija je pomoćnicima naredio da ga sakriju u grm i spasavaju glave. Mitraljez su sutradan pronašli dječaci iz Gačana, utovarili ga u zaprežna kola i odvezli u Štab Trećeg bataljona.

Mrak se počeo spuštati. Slaba vidljivost dobro je došla njemačkim vojnicima da uzmiču u Prijedor. A odozdo se oglašavala artiljerija, čije su granate eksplodirale na Pejičkim barama i zaravni s obje strane Sane. Od toga međutim nije bilo nikakve štete.

Borci Trećeg bataljona su zauzeli Topića brdo i zapalili zgradu miljakovačke osnovne škole u kojoj je neprijatelj logorovao. U noći se plamen visoko razbuktao, pa je neprijateljska artiljerija iz grada udaljena svega devet kilometara, učestano granatama stala zasipati Miljakovce i Gačane dok plamen od školske zgrade nije zgasnuo.

O višeczasovnoj borbi i porazu Nijemaca, u izvještaju Trećeg bataljona Prve Krajiške zapisano je i ovo:

»Snage našeg bataljona su u današnjoj borbi zarobile 6 živih njemačkih vojnika, a ubile 50, dok se oko 30 udavilo u vodi Sane u koju su poskakali prilikom našeg juriša...«

Zatim se kaže daje među ubijenima bio jedan njemački major, a u vodi leš jednog poručnika, koji je izvađen zajedno s oružjem i dokumentima. U istom izvještaju je navedeno da su zaplijenjena: 4 mitraljeza »šarca«, 1 mali bacač sa 122 granate, nekoliko komada granata za veliki bacač, 5 strojica, 5 pištolja »parabeluma«, nekoliko pušaka... Zaplijenjeno je i 6.000 pušanih metaka, sanduk ručnih bombi i dosta ratne opreme.

U borbi je poginuo 1 borac Trećeg bataljona, a 17 ih je ranjeno.

Nijemci su gubitke nadoknadili dovođenjem pojačanja, ne odustajući od namjere da deblokiraju Sanski Most. Napad su vršili od Bronzanog Majdana s namjerom da preko Sasine produže u opkoljeni grad. I na tom pravcu su odbijeni pretrpjevši osjetne gubitke u mrtvima i ranjenima.

Napadi Nijemaca, ustaša i domobrana od Prijedora i Ljubije nisu prestajali do kraja decembra i kasnije. Njihove su jedinice, uz stalnu podršku artiljerije, ponekad i aviona, polazile uzvodno s obje strane Sane, stizale u visinu Pejića, Rakelića, Tomašice, ali su uvijek bile odbijene protivnapadima boraca Trećeg bataljona.

Na lijevoj obali Sane, u Rasavcima i Ništovcima, neprijatelja su sačekivali i odbijali borci Druge krajiške udarne brigade. Kada njih nije bilo tamo, neprijatelju je polazilo za rukom da stigne do Ališića i Oštre Luke, ali je odatle brzo odbijan trpeći gubitke u živoj sili i ratnoj tehnici.

U vremenu od 15. decembra 1942. do početka januara 1943. godine, Četvrta krajiška, koja se nalazila desno od Prve krajiške brigade, bliže komunikaciji Banjaluka-Prijedor, u rejonu Bronzanog Majdana, Slavičke i Maričke, odbijala je napade neprijateljskih jedinica i prelazila u protivnapade.

Uviđajući da im frontalni napadi ne daju rezultate, Nijemci su, 29. decembra pribjegli udaru u bok Trećem bataljonu Prve krajiške brigade, ali će i to platiti kako se nisu nadali. Njemačka vozila ujutru su pošla drumom iz Prijedora za Sanski Most i stigla do Bogunovića kuća u Ništovcima. Od Trećeg bataljona, raspoređenog u šumi kod Miljevića i Mitrovića kuća, dijelila ih je Sana i nevelika zaravan. Vozila su odjednom skrenula na puteljak da bi prišla rijeci. Za sve to vrijeme dolijetale su granate, zasipale položaje boraca Trećeg bataljona, prebacivale ili podbacivale, i gubitaka nije bilo.

Komandant i politički komesar su naslutili da Nijemci namjeravaju da forsiraju Sanu i prošire mostobran na desnoj obali. Na brzinu je izdvojeno nekoliko puškomitraljezaca da se spuste bliže mjestu gdje se očekivalo iskrcavanje neprijateljskih vojnika da ih tuku dugim rafalima. Za njima je pošla, kroz izduženi hrastik, Prva četa da bolje iskoristi vatru sopstvenog oružja.

Blizu obale, kod Bogunovića vodenice, njemački kamioni su zastali, vojnici sišli s karoserija i počeli nešto istovarivati. Ubrzo se vidjelo da nose gumene čamce. Za njima su pristigla odjeljenja vojnika u streljačkom stroju, da se ukracaju u čamce i otisnu preko rijeke. Duž obale zaleglu je četa Nijemaca da vatrom štiti prebacivanje. Dva čamca su pošla preko rijeke. Sa njihovog kljuna puškomitraljezi su ispaljivali kratke rafale.

- Što ih ne tučemo? - upitao je mladoliki Zivko Rodić, novajlija u četi, koji se prvi put našao gotovo oči u oči sa neprijateljem.

- Doživješ vatreno krštenje kad se Nijemci iskrcaju - smirivao je komandir novajliju. - Tada oni neće moći da ti pobjegnu.

Čamci su pristali uz strminu obale. Nijemci su iskočili i potrčali da prošire mostobran. Tada su sastavili puškomitraljezi i puške boraca zaleglu u šumarku.

Nijemci su ustuknuli, brže-bolje uskočili u jedan čamac i pokušali pobjeći. Drugi čamac je ostao privezan. Od druge obale polazili su novi čamci, a bjesomučna paljba se prolamala i zrna pogađala hrastove iza kojih su nišani borci Prve čete. Jedan čamac je potopljen i vojnici su se stali daviti u talasima rijeke. Počeo je djelovati minobacač Trećeg bataljona, Nijemcima nanositi gubitke, te je doprinio da se oni u Ništovačkom polju pokolebaju i odustanu od napada. Nekoliko mina je eksplodiralo u blizini vozila koja su počela uzmicati na glavni drum da se izgube prema Prijedoru. Trčeci i često liježući na zemlju da izbjegnu pogotke, za njima je odstupio streljački stroj vojnika noseći nekoliko mrtvih i ranjenih.

Kada je napad bio odbijen, borci Prve čete su izletjeli na obalu, dograbili gumeni čamac u kome se nalazilo nešto municije, iznijeli ga na suvo i ljubopitljivo gledali. Nešto kasnije nađen je još jedan gumeni čamac ispred brane obližnje vodenice i oba su predata bataljonskoj komori.

Nije prošlo mnogo vremena kad je konjovoca Sretka, negdje kod Mačkova kamena, srio politički komesar Svetko Kačar i upitao:

- Šta je to, družo, toliko nadžidženo na samaru konja?
- Borkova mornarica - uzvratio je konjovodac.

- E, bogami, dobro napredujemo kad imamo mornaricu, i to na suvom - nasmejao se Kačar, shvativši da su je prozvali Borkovom po imenu komandanta bataljona.

Za nešto više od sedam mjeseci, od svog formiranja 21. maja 1942. do kraja godine, Prva krajiška udarna brigada je učestvovala u više okršaja i bitaka i postigla značajne borbene rezultate. Ubila je 2.811, ranila 3.218 i zarobila 1.964 neprijateljska vojnika. Zaplijenila je 7 haubica, 5 protivtenkovskih topova, 15 minobacača, 25 teških mitraljeza, 79 puškomitraljeza, 2.950 pušaka, ogromne količine puščane municije i velik broj minobacačkih i topovskih granata.

Za to vrijeme u borbi protiv neprijatelja palo je 415 boraca i rukovodilaca, 781 ranjeno, a 26 nestalo. Ozbiljnijih gubitaka u oružanju i ratnoj opremi nije bilo.